

Załącznik do Uchwały Nr X/62/2019
Rady Gminy Werbkowice z dnia 17 września 2019 r.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY WERBKOWICE NA LATA 2019-2022

Gmina Werbkowice 2019

Spis treści

1. Wprowadzenie.....	3
2. Uwarunkowania lokalne, regionalne rozwoju osadnictwa i budownictwa gminy Werbkowice.	4
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce.....	7
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.....	12
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.	12
4.1.1 Krajowy Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014 – 2017.	12
4.1.2. Narodowa Strategia Rozwoju Kultury i jej Uzupełnienie na lata 2004 – 2020.....	13
4.1.3 Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w województwie lubelskim na lata 2015-2018.....	16
4.1.4 Strategia Rozwoju Powiatu Hrubieszowskiego na lata 2008-2015 z perspektywą do roku 2020.....	18
4.1.5 Lokalna Strategia Rozwoju na lata 2016-2023 Stowarzyszenia Hrubieszowskiego "Lepsze jutro" Lokalna Grupa Działania.....	20
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.....	20
5.1 Strategia Rozwoju Gminy Werbkowice na lata 2015-2020.....	20
5.2 Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Werbkowice	21
5.3 Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Werbkowice.....	22
6. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego.....	25
6.1 Zasoby zabytkowe i stan zachowania zabytków na terenie gminy.....	25
6.1.1 Archeologia.....	25
6.1.2 Zabytki sakralne.....	26
6.1.3 Zespoły i obiekty ziemiańskie pałacowo-dworskie.....	27
6.1.4 Inne obiekty architektury.....	28
6.1.5 Zabytki techniki.....	28
6.1.6 Kapliczki, figury i krzyże przydrożne.....	28
6.1.6 Cmentarze.....	29
6.1.7. Zabytkowe trakty komunikacyjne.....	30
6.2. Podział zabytków ze względu na objęte formy ochrony.....	31
6.2.1 Wykaz zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków.....	31
6.2.2 Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków.....	31
6.2.3 Zabytki w gminnej ewidencji zabytków.....	32
6.2.4 Obiekty prawnie chronione wpisane do rejestru pomników przyrody.....	34
7. Środowisko kulturowe – kultura niematerialna.....	35
8.1 Analiza SWOT. Analiza szans i zagrożeń.....	37
8.2. Priorytety w zakresie opieki nad zabytkami Gminy Werbkowice.....	39
8.3. Kierunki działań w zakresie opieki nad zabytkami.....	39
8.4 Instrumentarium realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami.....	41
9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami.....	42
10. Źródła finansowania realizacji Programu.....	43
11. Realizacja i finansowanie przez Gminę zadań z zakresu ochrony zabytków.....	44
12. Bibliografia.....	65
13. Dokumentacja fotograficzna.....	66

1. WPROWADZENIE

Gminny program opieki nad zabytkami dla Gminy Werbkowice na lata 2019-2022 stanowi wykonanie upoważnienia ustawowego, zawartego w art. 87 ust.3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2018 r. poz.2067). Rada Gminy ustanawia program w drodze uchwały. Obowiązek sporządzenia Gminnego programu przez wójta na okres 4 lat wynika z art. 87 ust.1 cytowanej ustawy.

W świetle art. 7 ust.1 pkt 9 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz.U. z 2019, poz. 506) do zadań własnych gminy należą sprawy kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Obok zadań własnych gmina jako jednostka samorządu terytorialnego posiada znaczące kompetencje w realizacji zadań ochronnych. Gmina wdrażając postanowienia programu opieki nad zabytkami uzupełnia działania państwa w zakresie prawnej ochrony zabytków gminy posiadając kompetencje w zakresie ustanawiania parku kulturowego, prowadzenia gminnych ewidencji zabytków oraz wprowadzania ochrony konserwatorskiej w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. Zatem szczególną rolę odgrywa Program opieki nad zabytkami, stanowiący bardzo istotny element zarządzania dziedzictwem kulturowym na danym obszarze.

Dziedzictwo kulturowe stanowi nie tylko przedmiot ochrony, ale jest również zasobem, który winien zostać wykorzystany dla obecnego i przyszłego rozwoju.

Program opieki nad zabytkami gminy Werbkowice jest kompendium podstawowej wiedzy nt. dziedzictwa kulturowego, cytuje, streszcza i omawia dokumenty programowe ochrony zasobów i dziedzictwa kulturowego na poziomie krajowym, wojewódzkim i powiatowym, a także wewnętrzne sporządzone na poziomie gminy. Opracowana jest w nim charakterystyka zasobów dziedzictwa kulturowego gminy oraz wskazane obiekty objęte prawnymi formami ochrony i obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków.

Program zawiera ocenę stanu dziedzictwa kulturowego gminy, która pozwala na określenie podstawowych priorytetów programu opieki nad zabytkami oraz kierunków działań i zadań realizowanych w ramach przyjętych priorytetów. Omówione jest też instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami, źródła jego finansowania oraz realizacja i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków.

Gminny program opieki nad zabytkami gminy Werbkowice na lata 2019 – 2022, jako element polityki samorządowej, jest dokumentem o charakterze uzupełniającym w stosunku do innych aktów planowania w gminie. Powinien służyć podejmowaniu planowanych działań dotyczących inicjowania, wspierania i koordynowania prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego, a także upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego, jest podstawą współpracy między samorządem gminy, właścicielami zabytków i Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Współpraca ta powinna przynieść korzyści lokalnej społeczności oraz zachować dziedzictwo kulturowe, które przekazały nam poprzednie pokolenia.

Wskazane w programie działania mają na celu poprawę stanu zabytków, ich rewaloryzację oraz promocję mającą na celu zwiększenie do nich dostępności mieszkańców turystów. Program pełni też rolę edukacyjną, jego zadaniem jest budzenie w społeczności świadomości kulturowej, roli i znaczenia lokalnych wartości, wspólnych korzeni.

Celem opracowania Programu opieki nad zabytkami gminy Werbkowice, zgodnie z zapisami ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami jest:

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY WERBKOWICE NA LATA 2019-2022

- 1) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania gminy,
- 2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
- 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- 4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- 5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- 6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków,
- 7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

2. UWARUNKOWANIA LOKALNE, REGIONALNE ROZWOJU OSADNICTWA I BUDOWNICTWA GMINY WERBKOWICE.

Gmina Werbkowice ma charakter gminy wiejskiej. Znajduje się w województwie lubelskim, w powiecie hrubieszowskim. Gmina usytuowana jest na obszarze zachodniej części powiatu hrubieszowskiego, jej powierzchnia wynosi 18 715,09 ha, co stanowi 14,83% powierzchni powiatu. Jest jedną z siedmiu gmin powiatu hrubieszowskiego i zajmuje pow. 188 km².

Gmina jest zlokalizowana po obu stronach drogi krajowej nr 74 przy trasie Zamość – Hrubieszów. Siedziba gminy znajduje się w odległości: 13 km od siedziby powiatu – m. Hrubieszów, 39 km od stolicy dawnego województwa zamojskiego, stolicy subregionu – Zamościa, 125 km od stolicy województwa lubelskiego – Lublina.

Gmina Werbkowice wg. regionalizacji fizyczno-geograficznej położona jest w obrębie następujących jednostek:

- Wyżyna Wołyńsko-Podolska,
- Wyżyna Zachodniowołyńska,
- Kotlina Hrubieszowska, Wyżyna Wschodniomałopolska,
- Wyżyna Lubelska,
- Działy Grabowieckie.

Krajobraz gminy jest bardzo zróżnicowany, ze względu na ukształtowanie terenu przynależy do dwóch odrębnych regionów: Działów Grabowieckich (część płn. zach.) i Kotliny Hrubieszowskiej (część pozostała). Terytorium gminy niemal na całym przestrzeni dziejów był obszarem pogranicznym, co wraz z innymi czynnikami sprawiło, że jego dzieje są bardzo zagmatwane. Miejscowa ludność stanowiła mieszkankę narodowościową: Polacy, Żydzi, Rusini oraz religijną: rzymskokatolicy, grekokatolicy, prawosławni i wyznania mojżeszowego, a przez krótki czas także protestanci.¹

Gmina Werbkowice posiada specyficzny charakter struktury kulturowej. Duży wpływ na charakter i warunki tworzenia oraz możliwości twórców tego regionu miały cechy położenia geograficznego na granicy kultury zachodniej i wschodniej (kresowy charakter) z zamieszkałą tu

1 E.Niedźwiedź, J. Niedźwiedź, J.Siudak „ Dzieje miejscowości Werbkowice”

ludnością polską, ukraińską, żydowską. Zachowane do dziś na terenie gminy obiekty prezentują niejednokrotnie niespotykane nigdzie indziej rozwiązania architektoniczne i urbanistyczne, walory niektórych z nich odznaczają się wysoką rangą.

Zabytki świeckie reprezentują przede wszystkim pałace i dwory – siedziby rodów władających w swoim czasie znacznymi dobrami. Na uwagę zasługują zespoły podworskie i okalające je parki z przełomu XIX i XX w. Obszar usiany jest również licznymi zabytkami sakralnymi, wśród których znamienne dla werbkowickiego krajobrazu są dawne cerkwie greckokatolickie oraz kościoły rzymskokatolickie, XIX – wieczne kapliczki drewniane, zespoły poklasztorne i przydrożne krzyże. Ważnymi zabytkami na terenie gminy są: Monastyr w miejscowości Turkowice, pałac w Werbkowicach oraz dworek w Gozdowie. Z miejsc kultu religijnego godnymi zainteresowania są obiekty sakralne w miejscowości Werbkowice, Hostynne, Terebiń i Malice. Ten zakątek Polski został ciężko doświadczony przez historię. Świadczy o tym stan zabytków, świadczą o tym groby, jak i liczne pomniki pamięci. Są to głównie pomniki i tablice walki i męczeństwa na miejscowych cmentarzach oraz reprezentacyjnych miejscach w miejscowościach i kościołach, upamiętniające powstańców styczniowych, żołnierzy Wojska Polskiego z lat 1918-1920 r., poległych na Werbkowickiej ziemi w walce z konnicą Budionnego; żołnierzy Września 1939 r. zabitych przez hitlerowców; partyzantów poległych w walce z Niemcami i UPA, a także ludność cywilną – ofiary mordów hitlerowskich i UPA z lat 1939-1945 oraz powojennej partyzantki antykomunistycznej. Z miejsc pamięci narodowej, które warto zobaczyć są: pomnik upamiętniający Strzelców Kaniowskich poległych na naszym terenie podczas wojny z sowietami w Hostynnem-Kolonii, pomnik upamiętniający ofiary i obrońców niepodległości Polski w Honiatyczach oraz tablicę pamiątkową ku czci poległych kolejarzy w Gozdowie. Na uwagę zasługuje zrekonstruowany pomnik Józefa Piłsudskiego w Werbkowicach. Na terenie Gminy znajduje się wiele ciekawych stanowisk archeologicznych. Wartości poznawcze i historyczne ogółu stanowisk archeologicznych w zasadniczy sposób wzbogacają i określają zasoby kulturowe gminy.

Pograniczne położenie terenów nad Huczwą i Bugiem sprawiło, że przez dłuższy czas były one obiektem rywalizacji Polski i Rusi. Po zajęciu ich w 981 r. przez Włodzimierza Wielkiego, tereny te do Polski przyłączył Bolesław Chrobry w 1018 r. Tereny te w zostały zajęte przez Ruś w 1031 r. Zmienił się wtedy też charakter osadnictwa na wschodniosłowiańskie.

W drugiej połowie XII w. to czas najazdów tureckich, które przyczyniły się do upadku wielu ośrodków osadniczych. Pod koniec XIII w. Czerwień zniknęła z areny dziejowej. Ich funkcję polityczno-administracyjną przejęły Tyszowce.

W dalszych dziejach tego obszaru tereny położone na południowo-wschodnich Kresach narażone były na częste najazdy rabunkowe. Z tego powodu zbudowano zamki w Kryłowie, Terebiniu a także dwory obronne w Gozdowie, Szychowicach, Modryńcu. Szczególnie niszczycielskie dla obszaru były wyprawy kozackie Bohdana Chmielnickiego w 1648 r., moskiewsko-kozackie w 1655 r, szwedzkie w 1656 r., siedmiogrodzkie w 1657 r. saskie, rosyjskie i kozackie (Mazepy) z pocz. XVIII w. Podczas tych walk zniszczeniu uległy zamki w Kryłowie, Hrubieszowie, dwór w Gozdowie, Terebiniu i Modryńcu. Zniszczono także wiele zabudowań chłopskich. W 1672 r. najazd tatarski dosięgnął okolice Hrubieszowa. Tatarom zadał wówczas klęskę hetman Jan III Sobieski.

Duży wpływ na kształt dziedzictwa kulturowego miały rozbiory polski. W wyniku I i III rozbioru tereny dzisiejszej Zamojszczyzny zagarnięte przez Austrię, która wprowadziła tu własne prawo. Majątki kościelne zostały rozdane lub sprzedane. Władze austriackie zlikwidowały parafie w Honiatyczach i Gozdowie. Wprowadziły zakaz chowania zmarłych w obrębie zabudowy, co w

konsekwencji oznaczało konieczność zakładania cmentarzy poza obrębem wsi. Zaprzestano wówczas chowania zmarłych na cmentarzach przykościelnych i przy cerkiewnych.

Teren Gminy Werbkowice także był pod wpływem dziejów Napoleońskich. W czasie wojny Napoleona z Rosją powiat hrubieszowski trzykrotnie był areną walk. Po klęsce Napoleona w 1815 r. utworzono Królestwo Polskie, całkowicie zależne od cara Rosji, które obejmowało departament lubelski. Południowe skrawki Zamojszczyzny pozostały przy Austrii, w obrębie Galicji. Powstania listopadowe i styczniowe także objęły omawiane tereny. Najważniejszą rolę spełniała Twierdza Zamojska, która podczas powstania listopadowego stanowiła jeden z ważniejszych ośrodków oporu powstańców. W kwietniu 1831 r., przez teren powiatu hrubieszowskiego przeszedł Korpus Wojska Polskiego gen. Józefa Dwernickiego. Wybuch powstania styczniowego poprzedziły niepokoje na wsi, chłopcy domagali się zmniejszenia swych ciężarów. Powstania chłopskie objęły: Honiatycze, Hostynne, Podhorce, Terebiń, Terebiniec i Strzyżowiec. 15 maja 1863 r. miała miejsce bitwa w lasach turkowieckich oddziałów powstańczych z Rosją. Po upadku powstania Rosjanie rozpoczęli represje wobec Polaków. Większość dotychczasowych miasteczek spadła do rangi osad i wsi. W roku 1964 przeprowadzono reformę szkolnictwa powołując szkoły z językiem rosyjskim, powstało wtedy szereg szkółek wiejskich 1-2 klasowych, najczęściej przy cerkwiach lub kościołach m.in w Werbkowicach, Sahryniu, i Peresołowicach. Cerkwie unickie w Hostynnem, Honiatyczach, Werbkowicach, Podhorcach, Terebiniu, Turkowicach, Sahryniu, Peresołowicach i Gozdowie przemianowano na prawosławie.²

Cmentarz w Werbkowicach został utworzony przed rokiem 1875, w czasie funkcjonowania parafii unickiej w Werbkowicach. Był więc pierwotnie cmentarzem unickim. Po tej dacie do roku 1915 i po zakończeniu I w. św. do końca lat 40 XX byli grzebani na nim wierni prawosławni przynależący do różnych cerkwi prawosławnych.³

W wyniku reformy w 1867 r. powstały gminy: Werbkowice, Miętkie, Kotlice, Mołodiatycze.

Wystąpienia społeczne w 1905 r. spowodowały ogłoszeniem przez cara ukazu tolerancyjnego pozwalającego na swobodny wybór religii. Spowodowało to masowe przechodzenie unitów na katolicyzm. Cerkwie zostały przejęte na kościoły katolickie. W okresie międzywojennym powstały parafie rzymskokatolickie : Werbkowice (1919) r., Sahryń (1924 r.) i Turkowice (1939 r)

Wybuch I w. św. także objął teren Gminy Werbkowice. Austriacy z podpitych terenów utworzyli Generał-Gubernatorstwo. Dalsze lata wojny charakteryzowała ucisk miejscowej ludności, na która spadł obowiązek utrzymania wojsk. Celem wykorzystania podbitych terenów w 1915 r. Austriacy zbudowali kolej wąskotorową łącząca Uhnów z Włodzimierzem Wołyńskim. Kolej ta przebiegała przez teren Gminy Werbkowice, a w Gozdowie, Malicach, Wronowicach i Turkowicach powstały przystanki kolejowe natomiast w Werbkowicach wybudowano dworzec kolejowy dla ruchu pasażerskiego na linii wąskotorowej i normalnotorowej. Wybudowana podczas I wojny światowej kolej istniała do roku 1990, kiedy w związku z planami budowy cukrowni w Tyszowcach rozebrano odcinek Werbkowice-Byków wraz z odgałęziami z Łaszczowa do Witkowa i Wożuczyna. W latach 1916-1917 Austriacy wybudowali także linie normalnotorową na trasie Zamość -Włodzimierz Wołyński i na tej trasie wybudowano przystanek w Konopnem.

W listopadzie po 123 latach Polska odzyskała niepodległość. Większość wsi Gminy Werbkowice znalazła się w składzie powiatu hrubieszowskiego, jedynie Honiatycze i Honiatyczki należały do powiatu tomaszowskiego. Polskie szkoły powstały prawie w każdej wsi.

2 Ibidem

3 M. Sawa cmentarz prawosławny w Werbkowicach.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY WERBKOWICE NA LATA 2019-2022

Pod koniec 1919 r. wybuchły pierwsze konflikty polsko-sowieckie. Konflikt przybrał na sile wiosną 1920. Na terenie gminy miała miejsce bitwa na polach Horyszowa i Hostynnego 31 sierpnia 1920 r. pomiędzy armią konną Budionnego a dywizją 2 Batalionem 30 Pułku Strzelców Kaniowskich. Wobec olbrzymiej przewagi mimo bohaterskiej walki zostali w pień wycięci. Ich ciała spoczywają w grobie przy Szkole Podstawowej w Hostynnem. Miejsce spoczynku podlega ochronie konserwatorskiej. Mniejszą potyczkę stoczyli Polacy w okolicach Honiatycz. Tutaj zginęło pięciu żołnierzy polskich, a ich ciała spoczywają na cmentarzu przykościelnym w Honiatyczach.

Współcześnie teren gminy jest częściowo zainwestowany (zagospodarowany), występują również tereny otwarte, do których zalicza się:

- rolnicza przestrzeń produkcyjna bez zabudowy lub z rozproszoną zabudową kolonijną,
- doliny rzek, łąki, pastwiska, stawy, lasy, Lokalny Program Rewitalizacji Gminy Werbkowice na lata 2017- 2023
- różnorodna szata roślinna, stanowiąca pokrycie obszaru: rolnicze uprawy oraz pokrycia, łąkowe i leśne.

Do krajobrazu wprowadzana jest funkcja agroturystyki oraz uzupełniająca zabudowa o charakterze letniskowym (wsie Kol. Wilków i Peresołowice), jedynie w okolicy Cukrowni krajobraz jest dysharmonijny, o charakterze przemysłowym. Z uwagi na występowanie erozji gleb niezbędne będą zabiegi przeciwoerozyjne poprzedzone specjalistycznymi opracowaniami. Wyróżniono tereny rolniczej przestrzeni produkcyjnej tj. uprawy polowe lub ogrodnicze z występującą zabudową rolniczą rozproszoną. Krajobraz w dolinie rzeki Huczwy tworzą naturalne zadrzewienia oraz tereny łąkowe leśne z występującą zabudowa rolniczą. Natomiast dolina rzeki Siniochy, to krajobraz łąkowo pastwiskowy z zadrzewieniami i bagnami.

Na terenie gminy Werbkowice wyodrębniono trzy strefy krajobrazowe:

- ekologiczną – obejmującą rzeki, łąki, lasy stanowiące węzły ekologiczne.
- osadniczą – obejmująca zwarte zespoły zabudowy wiejskiej,
- rolną – obejmującą uprawy polowe i ogrodnicze, łąki oraz rozproszoną

Sieć osadniczą tworzy 26 miejscowości, które składają się na 29 sołectw. Największą miejscowością w gminie są Werbkowice. Na koniec 2018 roku gminę zamieszkiwało 9850 osób, w tym 4966 kobiety (50,42% wszystkich mieszkańców).

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE.

System ochrony zabytków w Polsce ma swoje korzenie w wydanym w 1918 r. Dekrecie Rady Regencyjnej Królestwa Polskiego z dnia 31 października o opiece nad zabytkami sztuki i kultury (Dziennik Praw Królestwa Polskiego z 1918 r. Nr 16, poz. 36).

Na jego mocy (art. 1) „Wszelkie zabytki kultury i sztuki, znajdujące się w granicach Państwa Polskiego, wpisane do inwentarza zabytków sztuki i kultury, podlegają opiece prawa [...]”, zaś wszelkie działania związane ze sprawowaniem opieki należą do (art. 3) „[...] konserwatorów zabytków sztuki i kultury, mianowanych przez Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.”⁴

System ochrony zabytków w Polsce – funkcjonujący w okresie międzywojennym – został ostatecznie ukształtowany przepisami wydanego w 1928 r. rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca o opiece nad zabytkami (Dz. U. z 1928 r. Nr 29, poz. 265, z późn.

4 Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014-2017

zm.14). Na jego mocy utworzono funkcjonujący do dziś rejestr zabytków (art. 4) „Władze konserwatorskie pierwszej instancji prowadzą rejestr zabytków. Sposób prowadzenia rejestru określi rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego”. Dział II wspomnianego rozporządzenia określał strukturę i organizację organów opieki nad zabytkami¹⁵), przyznając obowiązki w tym zakresie administracji państwowej. W 1962 roku dokonano istotnej zmiany w obowiązującym systemie ochrony zabytków w Polsce, wprowadzając w życie ustawę z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury (Dz. U. z 1999 r. Nr 98, poz. 1150, z późn. zm.). Wspomnianą ustawą wprowadzono pojęcie ochrony zabytków, jako wyłączną kompetencję państwa). Ustawa łączyła w sobie przepisy dotyczące ochrony zabytków z przepisami dotyczącymi organizacji i działalności muzealnej. Obecnie całokształt problematyki ochrony zabytków w Polsce reguluje ustawa o ochronie zabytków. Zasadniczymi zmianami wprowadzonymi tą ustawą są:

- rozróżnienie ochrony zabytków (działania administracyjne) od opieki nad zabytkami (działania właścicielskie).
- wprowadzenie definicji zabytku, którym mogą być wszelkie obiekty i przedmioty spełniające legalną definicję.⁵

Zabytki zostały objęte ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela (Konstytucja RP art. 5, art. 6 ust. 1 i art. 86). Głównym aktem prawnym regulującym przedmiot, zakres i formy opieki nad zabytkami jest Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2018 r., poz. 2067, ze zm.).

Definicja zabytku (art.3) : Zabytkiem jest nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Ochrona zabytków (art. 4) polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Opieka nad zabytkami (art. 5)

Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Obiekty podlegające ochronie (art. 6.1 i 6.2)

1. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

⁵ Krajowy Program Ochrony Zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014-2017

1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:

- krajobrazami kulturowymi,
- układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- dziełami architektury i budownictwa,
- dziełami budownictwa obronnego,
- obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- cmentarzami,
- parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji

2) zabytki ruchome będące, w szczególności:

- dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami,
- pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
- wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r.o bibliotekach (Dz. U. z 2012 r. poz. 642 i 908 oraz z 2013 r. poz. 829),
- instrumentami muzycznymi,
- wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
- przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych
- osobistości lub instytucji;

3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:

- pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
- cmentarzyskami,
- kurhanami,
- relikdami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Formami ochrony zabytków są (art. 7):

- 1) wpis do rejestru zabytków;
- 2) uznanie za pomnik historii;
- 3) utworzenie parku kulturowego;
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego

Rejestr zabytków nieruchomych (art. 9)

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY WERBKOWICE NA LATA 2019-2022

1. Do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy.
2. W trybie określonym w ust. 1, do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku.
Wpis do rejestru historycznego układu urbanistycznego, ruralistycznego lub historycznego zespołu budowlanego nie wyłącza możliwości wydania decyzji o wpisie do rejestru wchodzących w skład tych układów lub zespołu zabytków nieruchomych.
3. Wpisanie zabytku nieruchomego do rejestru ujawnia się w księdze wieczystej danej nieruchomości na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie decyzji o wpisie do rejestru tego zabytku.
4. Decyzja o wpisie zabytku nieruchomego do rejestru, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, stanowi podstawę wpisu w katastrze nieruchomości.
5. Na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków informację o wpisie zabytku nieruchomego do rejestru ogłasza się w wojewódzkim dzienniku urzędowym.

Rejestr zabytków ruchomych (art. 10)

1. Do rejestru wpisuje się zabytek ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na wniosek właściciela tego zabytku.
2. Wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę albo wywiezienia za granicę zabytku o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej o rejestrze nie wpisuje się zabytku wpisanego do inwentarza muzeum lub wchodzącego w skład narodowego zasobu bibliotecznego (art. 11).

Rejestr zabytków archeologicznych

Zabytkiem archeologicznym, zgodnie z art. 3 pkt. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r.

o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, jest zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem. Zabytek archeologiczny wpisuje się do rejestru w takim samym trybie jak zabytek nieruchomy, omówiony wyżej.

Ochrona zabytków w planach zagospodarowania przestrzennego (art. 18).

1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji i koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego (art. 18.1).
2. W koncepcji, strategiach, analizach, planach i studiach, o których mowa w ust. 1, w szczególności:

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY WERBKOWICE NA LATA 2019-2022

- 1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
- 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami.

W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę (art. 19.1):

- 1) zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) innych zabytków nieruchomości, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
- 3) parków kulturowych.

W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę (art. 19.1a):

- 1) zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) innych zabytków nieruchomości, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.

W przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie, o których mowa w ust. 1(art. 19.2)

W studium i planie, o których mowa w ust. 1, ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków (art. 19.3).

Projekty i zmiany planu zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego podlegają uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu (art. 20). Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy (art. 21).

Ustawa nakłada na Gminę szereg praw i obowiązków w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, są to m.in.:

- prawo utworzenia przez Radę Gminy (po uprzednim zasięgnięciu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków) parku kulturowego w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej (art.16)
- uwzględnianie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz strategii rozwoju gminy (art.18)
- obowiązek prowadzenia przez Wójta Gminy gminnej ewidencji zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków z terenu gminy, objętych wojewódzką ewidencją zabytków (art. 22 ust.4)
- sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, do którego jednostka samorządu terytorialnego posiada tytuł prawny wykonywane w ramach zadań własnych (art. 71)
- prawo ubiegania się przez gminę dotacji celowej na prace konserwatorskie,

restauratorskie lub roboty budowlane wykonywane przy zabytku będącego własnością tej jednostki (art. 73)

- prawo udzielania przez Radę Gminy, dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (art. 81)
- sporządzanie przez Wójta Gminy i przyjmowanie przez Radę Gminy na okres 4 lat gminnego programu opieki nad zabytkami, z którego co dwa lata Wójt Gminy przedstawia sprawozdanie Radzie Gminy (art. 87).

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO.

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

4.1.1 Krajowy Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014 – 2017.

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014–2017 (zwany dalej Krajowym programem) stanowi wykonanie upoważnienia ustawowego, zawartego w art. 84 i art. 85 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. W/w Program został przyjęty uchwałą Rady Ministrów w dniu 24 czerwca 2014 r.

Jednym ze strategicznych założeń Krajowego programu (przyjętych na etapie prac nad dokumentem i odzwierciedlonych w brzmieniu jednego z celów szczegółowych) jest wzmocnienie synergii działania organów ochrony zabytków, w tym tworzenie podstaw współdziałania z organami samorządu terytorialnego. Jest ono wyrazem przekonania, że jakościowa przemiana w zakresie ochrony zabytków w Polsce może nastąpić przede wszystkim dzięki łączeniu zasobów, lepszemu sieciowaniu struktur i działań organów ochrony zabytków. Rolą Krajowego programu jest tworzenie warunków wypracowania rozwiązań modelowych oraz ich upowszechnienie, np. poprzez system konferencji i spotkań z przedstawicielami jednostek samorządu terytorialnego.

W Krajowym Programie na podstawie Diagnozy i przeprowadzonej analizy SWOT i w ścisłym powiązaniu z jej wynikami oraz w powiązaniu z celem 4 Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego (Rozwój i efektywne wykorzystanie potencjału kulturowego i kreatywnego) sformułowano **cel główny Krajowego programu: Wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków w rozwoju potencjału kulturowego i kreatywnego Polaków.** Do realizacji celu głównego opracowano trzy cele szczegółowe:

- wspieranie rozwiązań systemowych na rzecz ochrony zabytków w Polsce,
- wzmocnienie synergii działania organów ochrony zabytków,
- tworzenie warunków do aktywnego uczestnictwa w kulturze, edukacji na rzecz dziedzictwa kulturowego oraz jego promocji i reinterpretacji.

Istotnym rozwiązaniem, porządkującym zagadnienia przedstawione w Krajowym programie i uwzględnionym na każdym etapie prac nad dokumentem, są następujące zagadnienia horyzontalne:

- a) podniesienie sprawności i skuteczności działań organów ochrony zabytków, w tym jakości merytorycznej decyzji administracyjnych (szkolenia, standaryzacja działań, itp.),
- b) porządkowanie rejestru zabytków oraz stworzenie wiarygodnej metodologicznie diagnozy stanu zachowania zabytków nieruchomych (księgi rejestru A i C),

- c) zwiększenie uspołecznienia ochrony zabytków i opieki nad zabytkami; budowanie przez organy ochrony zabytków partnerskich relacji z obywatelami, jak i propagowanie postaw współodpowiedzialności społecznej za zachowanie zabytków (współpraca z mediami, wykorzystywanie mediów elektronicznych, konkursy, itp.),
- d) wdrożenie procesów kształtowania postawy krajobrazowej wśród organów ochrony zabytków,
- e) zwiększenie zaangażowania samorządów, ze szczególnym uwzględnieniem gmin, w ochronę i opiekę nad zabytkami oraz wzmocnienie zaangażowania społecznego na rzecz ochrony zabytków, w tym propagowanie parków kulturowych (ich stanowienie jest władczą kompetencją rad gmin) jako skutecznej formy ochrony zabytków.

Program opieki nad zabytkami Gminy Werbkowice na lata 2019 – 2022, jest zbieżny z zapisami Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014 –2017. Znajduje to odzwierciedlenie w wytyczonym **celu szczegółowym:**

Tworzenie warunków do aktywnego uczestnictwa w kulturze i edukacji na rzecz dziedzictwa kulturowego oraz jego promocji, realizowanym przez:

- **budowanie świadomości społecznej dotyczącej funkcji dziedzictwa kulturowego jako**
- **podstawy kształtowania tożsamości narodowej i społeczności lokalnych;**
- **promocja dziedzictwa za pośrednictwem Internetu;**
- **zwiększenie i ułatwienie dostępu do zasobu dziedzictwa.**

4.1.2. Narodowa Strategia Rozwoju Kultury i jej Uzupełnienie na lata 2004 – 2020.

Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004-2013 została przyjęta przez Radę Ministrów 21 września 2004 r., jej przedłużenie czyli „Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020” przyjęto w 2005 roku. Powyższe dokumenty należy rozpatrywać łącznie. Służą one wdrożeniu Narodowego Programu Kultury „Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego.”

Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2013, obejmuje wszystkie sfery i zagadnienia związane z funkcjonowaniem kultury. W ramach prac nad Dokumentem określono nową misję, którą w ramach przedstawionych założeń do strategii, wypełniać powinny instytucje zarządzające, pośredniczące, finansujące, współpracujące oraz wnioskodawcy. Misją tą jest: *Zrównoważony rozwój kultury jako najwyższej wartości przenoszonej ponad pokoleniami, określającej całokształt historycznego i cywilizacyjnego dorobku Polski, wartości warunkującej tożsamość narodową i zapewniającej ciągłość tradycji i rozwój regionów.* Omawiany dokument wśród najważniejszych celów strategicznych państwa w zakresie ochrony zabytków wymienia:

- przygotowanie skutecznego systemu prawno-finansowego wspierania ochrony i opieki nad zabytkami,
- podjęcie prac nad kompleksowym systemem edukacji na rzecz dziedzictwa,
- poszukiwanie instrumentów wzmacniających efekty działalności służby konserwatorskiej,
- ograniczenie uznaniowości konserwatorów poprzez nałożenie na nich odpowiedzialności za niezgodne z prawem postępowanie.

Założenia do Narodowej Strategii Rozwoju Kultury zostały określone następująco:

- Państwo powinno realizować zadania z zakresu kultury poprzez działania Ministra Kultury oraz działania jednostek samorządu terytorialnego.
- Wydatki publiczne na kulturę w Polsce powinny wzrosnąć.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY WERBKOWICE NA LATA 2019-2022

- Minister Kultury realizuje zadania własne poprzez narodowe programy kultury, narodowe instytucje kultury, placówki badawczo-rozwojowe, wyspecjalizowane instytucje oraz zlecenie zadań instytucjom samorządowym i pozarządowym.
- Budżet Ministra Kultury powinien być adekwatny do nowych działań.
Ze względu na ograniczenia budżetu państwa winno poszukiwać się pozabudżetowych środków finansujących kulturę. W tym celu proponuje się uzupełnienie istniejącego modelu finansowania kultury o rozwiązania stosowane w Europie, tworzące fundusze celowe dla realizacji polityk w poszczególnych obszarach kultury.
- Państwo, w tym Minister Kultury, powinno być partnerem dla jednostek samorządu terytorialnego i wspólnie z nimi kształtować kulturę w regionach.
- Samorządy terytorialne powinny zyskać większą motywację w kształtowaniu instytucjonalnego zaplecza dla rozwoju kultury, w tym do wypełniania założonych w lokalnych strategiach rozwoju celów w sferze kultury, a rola państwa powinna sprowadzać się do badań naukowych i monitorowania tej sfery oraz do skutecznego zapobiegania sytuacjom kryzysowym. Jednocześnie Minister Kultury powinien posiadać odpowiednie środki na sprawowanie mecenatu nad działalnością instytucji kultury oraz instrumenty o charakterze motywującym, za pomocą których możliwa będzie realizacja polityki kulturalnej państwa w regionach.
- Zwiększyć powinna się społeczna partycypacja w sferze odpowiedzialności za kulturę, m.in. poprzez uspołecznienie decyzji podejmowanych w sferze kultury w regionach. Wzrosnąć powinna również rola organizacji pozarządowych, poprzez równouprawnienie w dostępie do środków publicznych na zadania w sferze kultury.
- Unowocześnienie procesu zarządzania sferą kultury i usług kulturalnych.
- Wszystkie zaplanowane działania zaprogramowane w strategii powinny być dostępne dla mniejszości narodowych oraz instytucji prowadzonych przez te społeczności w celu pielęgnowania różnorodności kulturowej i ich tradycji jako dorobku polskiej kultury.
- Rosnące znaczenie powiązania kultury z rozwojem gospodarczym i dochodami regionów jest podstawą dla podjęcia działań w kształtowaniu zintegrowanych produktów turystycznych, wykorzystujących (i działających na ich rzecz) elementy dziedzictwa kulturowego, aktywność instytucji kultury oraz skoncentrowane wokół tych instytucji przemysły kultury.

Strategicznymi obszarami w okresie programowania są:

- promocja czytelnictwa i wsparcie sektora książek i wydawnictw,
- ochrona dziedzictwa kulturowego, w tym szczególnie ochrona i rewaloryzacja zabytków,
- rozwój szkolnictwa artystycznego, w tym rozbudowa i modernizacja infrastruktury oraz unowocześnianie programów edukacji artystycznej i dostosowanie ich do rynku pracy,
- wzmocnienie efektywności działania i roli instytucji artystycznych w kreowaniu sfery kultury, w tym i promocji polskiej twórczości artystycznej,
- stworzenie systemu wspierania współczesnej twórczości artystycznej, stworzenie instytucji zajmujących się jej dokumentowaniem, gromadzeniem i udostępnianiem.
- Zwiększenie samodzielności instytucji kultury, także w znaczeniu ekonomicznym oraz wyposażenie ich w odpowiednie narzędzia finansowe, wpłynie pozytywnie na ich efektywność i konkurencyjność na rynku usług kulturalnych oraz na samodzielność programową.
- Rolą Ministra Kultury oraz jednostek samorządu terytorialnego jest motywowanie społeczności do partycypacji w funkcjonowaniu sfery kultury, w tym do dobrowolnego udziału w finansowaniu instytucji i wydarzeń kulturalnych oraz twórców za pomocą stworzonych narzędzi podatkowych. W tym celu Minister Kultury i samorządy powinny rozszerzyć obowiązki odpowiednich komórek swoich urzędów

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY WERBKOWICE NA LATA 2019-2022

w zakresie promocji społecznej odpowiedzialności obywateli za kulturę (wspólne kampanie promocyjne, powstawanie społecznych paneli eksperckich i ciał doradczych związanych z możliwością pozyskania dodatkowych funduszy na kulturę w regionach).

- W związku z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej w równym stopniu zadaniem Ministra Kultury, jednostek samorządu terytorialnego i instytucji kultury staje się pozyskanie środków na kulturę z funduszy strukturalnych oraz innych środków Unii Europejskiej. W tym celu Minister Kultury i jednostki samorządu i instytucji kultury powinny zapewnić odpowiednie środki na wkład własny do projektów realizowanych w sferze kultury. Założenia do Narodowej Strategii Rozwoju Kultury zostały poddane publicznej dyskusji z udziałem przedstawicieli środowisk twórczych, jednostek samorządu terytorialnego i partnerów społecznych. Strategia została uzupełniona o wnioski z tej dyskusji i została przedstawiona do zatwierdzenia przez Radę Ministrów jako program działań na lata 2004–2013.

Strategia zawiera działania instytucjonalne, organizacyjne, prawne, finansowe i kontrolne, wraz ze wskazaniem jednostek odpowiedzialnych za realizację tych zadań oraz potrzeb finansowych Ministra Kultury do realizacji strategii i źródła ewentualnego pochodzenia pozostałych środków.

Działania podejmowane w ramach Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020 prowadzić powinny do następujących efektów:

- Zmniejszenie dysproporcji w dostępie do kultury w regionach.
- Zwiększenie udziału kultury w PKB
- Zwiększenie liczby MSP oraz liczby zatrudnionych w przemysłach kultury
- Radykalna poprawa podstawowej infrastruktury kultury i stanu zabytków
- Stworzenie markowych produktów turystyki kulturowej
- Wykształcenie więzi pomiędzy kulturą, edukacją i nauką w kształtowaniu kapitału społecznego.

Cele operacyjne Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020 określa 11 programów operacyjnych Ministra Kultury. Programy operacyjne stanowią uszczegółowienie i rozszerzenie Narodowych Programów Kultury. Wśród nich na pozycji dziewiątej wymieniono: Ochronę i Zachowanie Dziedzictwa Kulturowego. Program realizowany jest w ramach dwóch komplementarnych priorytetów: rewaloryzacja zabytków nieruchomych i ruchomych oraz rozwój i konserwacja kolekcji muzealnych. Podstawowym celem priorytetu pierwszego jest poprawa stanu zachowania zabytków, zwiększenie narodowego zasobu dziedzictwa kulturowego, kompleksowa rewaloryzacja zabytków, zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki, poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w zakresie ochrony zabytków i ich dokumentacji, wreszcie zabezpieczenie zabytków, muzealiów i archiwaliów przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami i nielegalnym wywozem za granicę. Priorytet drugi programu koncentruje się natomiast na zadaniach związanych z zakupami dzieł sztuki i kolekcji dla instytucji muzealnych, zakupami starodruków i archiwaliów, konserwacji i digitalizacji muzealiów, archiwaliów, starodruków, księgozbiorów oraz zbiorów filmowych, wspieraniu rozwoju muzealnych pracowni konserwatorskich oraz nowych technik konserwacji zabytków ruchomych. Program jest zgodny z Narodowym Programem Kultury: Ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturowego.

Program opieki nad zabytkami Gminy Werbkowice na lata 2019-2022, jest zgodny z określonym na lata 2004 – 2020 programem, operacyjnym Ministra Kultury: Ochrona i Zachowanie Dziedzictwa Kulturowego, który realizowany jest w ramach priorytetu: rewaloryzacja zabytków nieruchomych i ruchomych. Podstawowym celem priorytetu jest poprawa stanu zachowania zabytków, zwiększenie narodowego zasobu dziedzictwa kulturowego, kompleksowa rewaloryzacja zabytków, zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki.

4.1.3 Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w województwie lubelskim na lata 2015-2018

Gminny program opieki nad zabytkami jest spójny z Wojewódzkim programem opieki nad zabytkami w województwie lubelskim na lata 2015-2018 przyjętym uchwałą Nr IX/129/2015 Sejmiku Województwa Lubelskiego z dnia 26 czerwca 2015 r. (Dz.U.Woj. Lubelskiego z dnia 8 lipca 2015 r, poz. 2216). Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w województwie lubelskim to dokument zawierający ukierunkowany proces planowania i wyboru celów strategicznych i operacyjnych oraz kierunków działań. Wyznacza następujące cele:

- **Cel strategiczny I. Wzmocnienie potencjału dziedzictwa kulturowego województwa lubelskiego jako elementu rozwoju społeczno – gospodarczego regionu.**

Cel operacyjny 1 Ochrona zabytków materialnych i opieka nad zabytkami materialnymi,

Działanie 1 Działania podnoszące świadomość społeczeństwa o wartościach krajobrazu kulturowego i jego wpływie na budowę wspólnoty społecznej i tożsamości regionu,

Działanie 2 Działania na rzecz powstrzymania na obszarach województwa lubelskiego degradacji krajobrazu kulturowego i jego zachowania, w szczególności poprzez wprowadzanie nowoczesnej formy ochrony krajobrazu kulturowego w postaci parku kulturowego.

Działanie 3 Monitoring i aktualizacja uregulowań prawnych w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w dokumentach strategicznych i planistycznych jednostek samorządu terytorialnego
Działania na rzecz opracowania powiatowych i gminnych programów opieki nad zabytkami

Działanie 4 Działania na rzecz opracowania powiatowych i gminnych programów opieki nad zabytkami

Działanie 5 Aktualizowanie gminnych ewidencji zabytków

Działanie 6 Stała ochrona wartościowych układów przestrzennych: urbanistycznych i ruralistycznych na obszarze województwa lubelskiego

Działanie 7 Działania zmierzające do poprawy stanu zachowania zabytków na obszarze województwa lubelskiego, ze szczególnym uwzględnieniem budownictwa drewnianego, zabytków i obszarów przemysłowych, powojсковych oraz obiektów archeologicznych

Działanie 8 Upowszechnianie mechanizmu udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru przez organy stanowiące jednostki samorządu terytorialnego na zasadach określonych przez te jednostki.

Działanie 9 Podejmowanie planowych działań w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami pozostającymi w posiadaniu jednostek samorządu terytorialnego.

Działanie 10 Promocja instytucji muzeum jako narzędzia ochrony zabytków i miejsca wypracowywania wzorca opieki nad zabytkami.

Działanie 11 Wykorzystanie nowoczesnych technologii w działalności statutowej muzeów w celu przyciągnięcia odbiorcy.

Działanie 12 Podnoszenie poziomu świadomości o wartości krajobrazu kulturowego, w tym parku kulturowego, jako przestrzeni niezbędnej do rozwoju ekonomicznego, w tym przemysłów czasu wolnego.

Działanie 13 Tworzenie mechanizmów włączających materialne dziedzictwo kulturowe w nowoczesny obieg gospodarczy: przemysłów czasu wolnego i przemysłów kultury.

Cel operacyjny 2 Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY WERBKOWICE NA LATA 2019-2022

Działanie 1 Poszerzanie form współpracy środowiska naukowego z samorządami w procesie ustalania autentycznych regionalnych wartości kulturowych, w tym określanie wyróżnika autentyczności poszczególnych grup etnograficznych Lubelszczyzny.

Działanie 2 Podejmowanie starań o umieszczenie wybranych przejawów dziedzictwa niematerialnego na Krajowej Liście Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego.

Działanie 3 Wspieranie aktywności regionalnej mającej na celu uświadomienie wagi niematerialnego dziedzictwa kultury dla zachowania tożsamości i znaczenia opieki nad tym dziedzictwem.

Działanie 4 Prowadzenie planowych działań wspierających dziedzictwo niematerialne oraz włączanie jego ochrony do różnych programów edukacyjnych.

Działanie 5 Tworzenie możliwości przekazywania przez twórców ludowych swej wiedzy, umiejętności i doświadczeń zawodowych młodemu pokoleniu.

Działanie 6 Propagowanie działań w zakresie opieki i ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Działanie 7 Inicjowanie organizacji imprez kultywujących regionalne dziedzictwo kultury niematerialnej.

Działanie 8 Stwarzanie dogodnych warunków do rozwoju przemysłów kultury jako cynnika stymulującego wzrost gospodarczy.

Działanie 9 Wzmocnienie działań związanych z rozwojem usług turystycznych na terenach wiejskich nie objętych do tej pory takimi programami.

Działanie 10 Upowszechnianie niematerialnego dziedzictwa kulturowego, jako niepowtarzalnej atrakcji turystycznej województwa.

Działanie 11 Wspieranie publikacji regionalnych oraz wydawnictw popularyzujących dziedzictwo kulturowe Lubelszczyzny jako elementu przyczyniającego się do wzmocnienia poczucia wspólnoty regionalnej i tożsamości kulturowej.

- **Cel strategiczny II. Wykorzystanie dziedzictwa kulturowego Lubelszczyzny w działaniach promocyjnych i edukacyjnych wpływających na rozwój społeczno – ekonomiczny.**

Cel operacyjny 1. Edukacja w zakresie dziedzictwa kulturowego Lubelszczyzny.

Działanie 1 Poszerzanie wiedzy o materialnym dziedzictwie kulturowym i idei jego ochrony przy użyciu nowoczesnych technologii, mediów oraz różnorodnych form edukacji społecznej.

Działanie 2 Popularyzacja akcji edukacyjnych na rzecz niematerialnego dziedzictwa kulturowego do wzmocnienia społecznej świadomości (poczucia wspólnoty regionalnej) mieszkańców Lubelszczyzny.

Działanie 3 Edukacja użytkowników i właścicieli obiektów zabytkowych w zakresie zasad konserwatorskich: profilaktyki, etyki, i zabezpieczeń obiektów zabytkowych przed kradzieżą, pożarami, powodzią itp.

Działanie 4 Realizowanie studiów naukowych, wspieranie programów badawczych i dokumentacyjnych zmierzających do stworzenia pełnej inwentaryzacji zasobów niematerialnych dziedzictwa kulturowego, zwłaszcza zagrożonego.

Działanie 5 Wspieranie organizowania praktyk studenckich i staży, mających na celu dokumentowanie zasobu dziedzictwa kulturowego województwa.

Działanie 6 Edukacja na rzecz dialogu międzykulturowego w oparciu o dziedzictwo kulturowe Lubelszczyzny.

Cel operacyjny 2. Promocja dziedzictwa kulturowego Lubelszczyzny.

Działanie 1 Rozwijanie nowoczesnych form promocji województwa wykorzystującej bogactwo dziedzictwa materialnego i niematerialnego jako czynnika rozwoju społeczno – ekonomicznego i budowania poczucia wspólnoty regionalnej i tożsamości kulturowej.

Działanie 2 Promocja istniejących szlaków kulturowych oraz propagowanie ich tworzenia jako istotnych działań dla promocji regionu.

Działanie 3 Promocja turystyki kulturalnej poprzez organizację międzynarodowych wydarzeń i przedsięwzięć kulturalnych.

Działanie 4 Wzmacnianie współpracy transgranicznej województwa lubelskiego z partnerami białoruskimi i ukraińskimi w zakresie wspólnej promocji.

Działanie 5 Promocja walorów niewykorzystywanych obiektów zabytkowych, jako miejsc dogodnych do nadania im istotnych funkcji społeczno – ekonomicznych.

Działanie 6 Promocja wiedzy społecznej dotyczącej przemysłów kultury jako istotnego potencjału sektora społeczno – ekonomicznego

Działanie 7 Promocja krajobrazu kulturowego województwa lubelskiego jako atrakcyjnych miejsc dla aktywności filmowej

4.1.4 Strategia Rozwoju Powiatu Hrubieszowskiego na lata 2008-2015 z perspektywą do roku 2020.

Program opieki nad zabytkami Gminy Werbkowice na lata 2019– 2021, jest zbieżny ze Strategią Rozwoju Powiatu Hrubieszowskiego na lata 2008-2015 z perspektywą do 2020, z treścią wytyczonych celów operacyjnych i kierunków działań. Dokument został przyjęty Uchwałą Nr XV/136/2008 Rady Powiatu w Hrubieszowie w dniu 27 marca 2008 r., a Uchwała Nr X/101/2015 z dnia 29 grudnia 2015 r. został przedłużony termin obowiązywania strategii. Strategia określa cele i kierunki działań na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków.

Strategia rozwoju powiatu hrubieszowskiego to dokument ukierunkowany na lata 2008-2015 z perspektywą do roku 2020. Przedstawia proces planowania i wyboru celów strategicznych i operacyjnych oraz kierunków działań. Celem głównym Powiatu Hrubieszowskiego określonym w ustawie o samorządzie terytorialnym oraz zawartym w strategii jest: poprawa warunków życia mieszkańców poprzez dynamiczny rozwój społeczno-gospodarczy. W ramach powyższego celu głównego dokument wyznacza następujące cele strategiczne:

- *I. Rozbudowa i modernizacja infrastruktury technicznej w celu zwiększenia atrakcyjności i spójności terytorialnej powiatu*
- *II. Rozwój infrastruktury oświatowej, społecznej i medycznej powiatu.*
- *III. Budowa nowoczesnego społeczeństwa oraz zasobów ludzkich dostosowanych do wymogów gospodarki i rynku pracy.*
- *IV. Kształtowanie obszarów wiejskich w kierunku ich wielofunkcyjnego rozwoju i podnoszenie poziomu życia mieszkańców powiatu.*
- *V. Rozwój współpracy międzynarodowej powiatu.*

W ramach II celu strategicznego wskazuje do realizacji działanie: ochrona i restauracja obiektów dziedzictwa kulturowego oraz placówek muzealnych i instytucji kultury na terenie powiatu. Wskazuje, że kultura jako istotny czynnik rozwoju ekonomicznego: wpływa na atrakcyjność osiedleńczą i lokalizacyjną regionów dla mieszkańców i inwestorów, determinuje rozwój turystyki, tworzy rynek pracy, kreuje przemysły kulturowe, wzbudza mnożnikowe procesy gospodarcze, współokreślane rozwojem infrastruktury społecznej, sprzyja alokacji zasobów ludzkich w sektorach rozwojowych.

W części programująco-strategicznej dokonano analizy SWOT. Strategia jako szanse wskazuje wykorzystywanie walorów przyrodniczych i kulturowych regionu do rozwoju różnych form turystyki (m.in. poprzez zwiększenie dostępności komunikacyjnej obszarów atrakcyjnych turystycznie). Jednym z działań jest wzmocnienie i wykorzystanie kapitału kulturowego i społecznego w powiecie poprzez realizację rewitalizacji obiektów dziedzictwa kulturowego, rozwój turystyki i promocji powiatu.

Dla osiągnięcia III celu strategicznego - budowa nowoczesnego społeczeństwa oraz zasobów ludzkich dostosowanych do wymogów gospodarki i rynku pracy wskazuje do realizacji działanie:

- **Wzmocnienie i wykorzystanie kapitału kulturowego i społecznego w powiecie, rewitalizacja obiektów dziedzictwa kulturowego, rozwój turystyki i promocja powiatu.**

Dla realizacji działania wskazano zadania:

- Sporządzenie inwentaryzacji zabytków, oznaczenie indywidualnymi kodami budynków, budowli i miejsc.
- Wydanie folderów o zabytkach i miejscach historycznych.
- Promocja Powiatu, tradycji narodowych, historycznych i ludowych.
- Dbalność o obiekty zabytkowe w szerokim tego słowa znaczeniu.
- Organizowanie odczytów i innych imprez o promowaniu miejsc i obiektów historycznych. Ochrona miejsc kultu religijnego.

Strategia wyznacza działanie ciągłe do realizacji dla Starostwa Powiatowego w Hrubieszowie jako koordynatora przy współdziałaniu partnerów Muzeum im ks. St. Staszica w Hrubieszowie, Biblioteki Publicznej, urzędów gmin z terenu powiatu, organizacje pozarządowe, szkoły:

- renowację obiektów i urządzeń zabytkowych oraz rewitalizacja miejsc mających znaczenie dla społeczności lokalnej.
- wyposażenie w systemy alarmowe i inne, obiektów dziedzictwa kulturowego na wypadek pożarów, włamań, itp.

4.1.5 Lokalna Strategia Rozwoju na lata 2016-2023 Stowarzyszenia Hrubieszowskiego "Lepsze jutro" Lokalna Grupa Działania

Teren działania Lokalnej Grupy Działania zlokalizowany jest w południowo – wschodniej części województwa lubelskiego. Obejmuje obszar siedmiu jednostek samorządu terytorialnego, tj.: Gminę Dołhobyczów (gmina wiejska), Miasto Hrubieszów (gmina miejska), Gminę Hrubieszów (gmina wiejska), Gminę Mircze (gmina wiejska), Gminę Trzeszczany (gmina wiejska), Gminę Uchanie (gmina wiejska) oraz Gminę Werbkowice (gmina wiejska). Wskazane jednostki samorządu terytorialnego w zdecydowanej większości reprezentują gminy wiejskie. Zlokalizowane jest tutaj tylko jedno miasto - Hrubieszów, które pełni funkcję siedziby władz powiatowych i najważniejszych urzędów administracyjnych, a także innych instytucji o charakterze społecznym, gospodarczym i kulturowym. W dokumencie opisano uwarunkowania historyczne i dziedzictwo kulturowe obszaru LGD wymieniając obiekty zabytkowe, m.in.:

- ✓ układy urbanistyczne i przestrzenne (np. układ urbanistyczny miasta Hrubieszowa, przestrzenny układ komunikacyjny Hrubieszowskiej Kolei Dojazdowej na odcinku Werbkowice – Hrubieszów),
- ✓ zespoły dworskie i ich pozostałości – występują na całym obszarze objętym strategią,
- ✓ obiekty kultu (kościół, cerkwie wraz z otoczeniem, pozostałości synagog),

- ✓ cmentarze i kaplice grobowe (prawosławne, katolickie, żydowskie itp.),
 - ✓ zabytki techniki (np. układ komunikacyjny Hrubieszowskiej Kolei Dojazdowej na odcinku Werbkowice – Hrubieszów - ochronie podlegają następujące elementy: tor główny, tory pomocnicze, urządzenia nastawczo – rozjazdowe, napowietrzna, drutowa linia telekomunikacyjna),
 - ✓ miejsca pamięci (pomniki, tablice pamiątkowe itp.), ❖ kapliczki i krzyże przydrożne.
- Wymieniono również obiekty muzealne, w tym Muzeum im. ks. Stanisława Staszica w Hrubieszowie oraz Skansen Wioska Gotów w Masłomęczu. W Strategii wyznaczono trzy główne cele. Dziedzictwa kulturowego i jego ochrony dotyczą:
- Cel ogólny 2. Integracja mieszkańców i rozwój zasobów własnych.
- Cel szczegółowy 2.2: Ochrona i utrwalanie lokalnych zasobów dziedzictwa kulturowego:
- ✓ zachowanie dziedzictwa lokalnego

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO.

5.1 Strategia Rozwoju Gminy Werbkowice na lata 2015-2020

Strategia Rozwoju Gminy Werbkowice została przyjęta Uchwałą Rady Gminy Werbkowice Nr XVII/128/2016 z 13 stycznia 2016 r. zmieniona Uchwałą Rady Gminy Nr XXII/197/2012016 w dniu 23 września 2016 r. Celem strategicznym zawartym w dokumencie jest jest wzrost atrakcyjności gminy (w tym turystycznej), odbudowa i poprawa stanu dziedzictwa kulturowego, przyrodniczego oraz wysoka jakość usług i infrastruktury społecznej. Strategia wskazuje także jako cel ochrona i wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego, zarówno materialnego, jak i niematerialnego. W ramach głównego celu strategicznego wyodrębnione zostały następujące cele operacyjne:

- Zwiększenie rozpoznawalności marki Gminy Werbkowice jako miejsca atrakcyjnego dla turystyki;
- Wzrost liczby turystów odwiedzających gminę (pobyty jednodniowe);
- Wzrost liczby osób korzystających z oferty agroturystycznej (pobyty dłuższe).
- Zwiększenie dostępu do ogólnodostępnej infrastruktury turystycznej, rekreacyjnej, sportowej i kulturalnej
- Poprawa dostępności do usług i zasobów kulturalnych, dziedzictwa kulturowego
- Zachowanie dziedzictwa lokalnego (rozwój i promocja usług i produktów).

Strategia w analizie SWOT wskazuje atrakcyjność turystyczną jako mocną stronę ze względu na:

- Walory przyrodnicze atrakcyjne dla rekreacji, turystyki i agroturystyki, występowanie pomników przyrody,
- Bogactwo i różnorodność materialnych i niematerialnych zasobów dziedzictwa historycznego, kulturowego
- Bogata historia gminy;
- Atrakcyjne turystycznie zabytkowe budynki i obiekty;
- Utrzymana w naturalnym stanie przyroda;
- Wykorzystanie walorów turystycznych rzeki Huczwy,
- Niski stopień zanieczyszczenia środowiska naturalnego.
- Położenie w podregionie Gotania.
- Atrakcyjne położenie w ciągu historycznego szlaku grodów czerwieńskich;

Jako słabą stroną strategia wskazuje powolne wyniszczanie obiektów cennych historycznie. Z przeprowadzonej analizy SWOT wynika, że do największych atutów gminy należy atrakcyjność turystyczna. Ciekawa intrygująca historia Gminy Werbkowice, miejsca o dużych wartościach historycznych oraz unikalne walory przyrody z pewnością mogą przyciągnąć rzesze turystów.

5.2 Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Werbkowice

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania Gminy Werbkowice zostało przyjęte uchwałą Nr XIV94/2011 Rady Gminy Werbkowice z dnia 21 grudnia 2011 r.

Jednym z celów głównych rozwoju gminy wskazanych w studium w rozdziale 2 wskazano, zachowanie wartościowych zasobów dziedzictwa kulturowego. Walory środowiska przyrodniczego, obiekty archeologiczne i kulturowe gminy mogą sprzyjać rozwojowi turystyki kwalifikowanej, rekreacji i agroturystyki na obszarze gminy. Za główne kierunki rozwoju usług turystycznych wskazuje:

- wykorzystanie walorów przyrodniczych, krajobrazowych, archeologicznych i kulturowych do rozwoju turystyki
- wykorzystanie bardzo korzystnego klimatu

Główny cel przyjęto rozwijanie możliwości różnorodnych form turystyki, najwłaściwszych dla naturalnych predyspozycji terenów tj. turystyki kwalifikowanej, przyrodniczo – poznawczej i agroturystyki. Za główne kierunki rozwoju usług turystycznych uznać można:

- wykorzystanie walorów przyrodniczych, krajobrazowych, archeologicznych i kulturowych do rozwoju turystyki kwalifikowanej.

W zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego zapisy studium wskazują na ochronę dóbr kultury poprzez ochronę oraz zachowanie wartościowych zasobów kulturowych i ukierunkowania na harmonijne zagospodarowanie przestrzenne co wymaga stosowania następujących zasad działania:

- prowadzenie ochrony konserwatorskiej, w taki sposób aby zabezpieczyć należyty stan techniczny i użytkowy obiektom zabytkowym oraz przywracać wartości utracone.
- Najwłaściwszym kierunkiem działania jest utrzymanie charakteru i przeznaczenia zabytkowych obiektów wg pierwotnych funkcji albo dóbr takich użytkowników, którzy zapewnią prawidłowe ich utrzymanie oraz zagospodarowanie.
- Następnym kierunkiem ochrony jest zachowanie zwartych historycznych układów wsi oraz kontynuowanie tradycji regionalnej w zabudowie.
- Kierunkiem ochrony jest także zachowanie krajobrazu kulturowego rolniczego wraz z historycznymi układami pól, łąk i lasów.

Wskazany kierunek przekształceń i zmian

W otoczeniu pojedynczych obiektów zabytkowych architektury – nowe obiekty winny być komponowane z zachowaniem form tradycyjnej zabudowy regionalnej oraz dopasowanie bryłą, kształtem dachu do zabytku zachowując ponadto kompozycję historyczną. Nowa zabudowa wiejska powinna wykorzystywać istniejące rezerwy terenowe w historycznych strukturach przestrzennych w celu przeciwdziałania rozproszonemu zabudowy. Utrzymanie nieczynnych cmentarzy wyznaniowych z istniejącymi nagrobkami, drzewostanem, układem alejek.

Korzyści wynikające z przyjętych ustaleń

Wielokierunkowa ochrona i zachowanie wartości kulturowych gminy jest jednym z celów studium. Nowe inwestycje związane z poprawą warunków życia (zbiorowa sieć wodociągowa, reelektryfikacja, telefonizacja, utwardzenie dróg) będą uwzględniały zarówno ochronę krajobrazu kulturowego, ochronę osadnictwa pradziejowego jak i ochronę zespołów i obiektów zabytkowych, na każdym

etapie tj. – opracowania planów miejscowych, decyzji lokalizacyjnych, opracowania dokumentacji technicznej, pozwolenie na budowę i nadzoru archeologicznego – konserwatorskiego.

5.3 Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Werbkowice

Na terenie Gminy Werbkowice obowiązują następujące plany zagospodarowania przestrzennego:

1. Uchwała Nr XXXII/280/2006 z dnia 30 sierpnia 2006 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Werbkowice Gozdów, Hostynne, Podhorce, Turkowice, Werbkowice, Wronowice (Dz. Urz. Woj. Lubelskiego z 2006 r. Nr 182 poz. 2897).
2. Uchwała Nr XXXII/281/2006 z dnia 30 sierpnia 2006 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenów do zalesienia plan obejmuje sołectwa: Podhorce, Wronowice, Malice, Turkowice (Dz. Urz. Woj. Lubelskiego z 2006 r. Nr 180 poz. 2880).
- 3 Uchwała Nr XVIII/110/2008 z dnia 28 Kwietnia 2008 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu miejscowości Gozdów. Plan obejmuje teren działki nr ewid. 857 położonej w miejscowości Gozdów (Dz. Urz. Woj. Lubelskiego z 2008 r. Nr 70 poz. 2048).
- 4 Uchwała Nr XXXIV/228/200919 listopada 2009 r. z dnia w sprawie zmian miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Werbkowice. Plan obejmuje: 156/1, 156/2 i 649/30 Werbkowice, 100/16 i 100/17 Gozdów, 557/9, 557/16, 557/31+557/45 Turkowice, 648 Podhorce Kolonia (Dz. Urz. Woj. Lubelskiego z 2010 r. Nr 26 poz. 576).
- 5 Uchwała Nr VI/36/2011 z dnia 14 kwietnia 2011 r. w sprawie zmian miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Werbkowice. Plan obejmuje teren działki nr ewid. 273 położonej w miejscowości Gozdów Dz. Urz. Woj. Lubelskiego z 2011 r. Nr 70 poz. 1371
- 6 Uchwała Nr XVIII/104/2012 z dnia 31 stycznia 2012 r. w sprawie zmian miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Werbkowice. Plan obejmuje teren przy cukrowni i przy stacji CPN przy dr. Zamość-Hrubieszów Dz. Urz. Woj. Lubelskiego z 2012 r. poz. 1145).
- 7 Uchwała Nr XX/118/2012 z dnia 19 kwietnia 2012 r. z dnia w sprawie zmian miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Werbkowice. Plan obejmuje teren działki nr ewid. 140/3 położonej w miejscowości Werbkowice (Dz. U. Woj. Lubelskiego z 2012 r. poz. 2043).
- 8 Uchwała Nr XXXII/199/2013 z dnia 26 marca 2013 r. z dnia w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla zespołu elektrowni wiatrowych. Plan obejmuje Podhorce, Wilków, Dobromierzyce, Peresołowice, Hostynne, Konopne i Werbkowice (Dz. Urz.. Woj. Lubelskiego z 2013 r. poz. 2429).
9. W Uchwale Nr XXIX/253/2017 z dnia 30.05.2017w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Gminy Werbkowice Turkowice 557/24 (Dz. Urz. Woj. Lubelskiego z 2017 r. poz. 3071).
10. Uchwała Nr XXIX/266/2017 z dnia 3.08.2017 z dnia w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Gminy Werbkowice Werbkowice 2/46, 6/6, 897/6 i 897/7 (Dz. U. Woj. Lubelskiego z 2017 r. poz. 3623).
- 11 Uchwała Nr XXIX/267/2017 z dnia 3.08.2017 w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Gminy Werbkowice Gozdów 7/4 i 8/1 Dz. Urz. Woj. Lubelskiego z 2017 r. poz. 3624.
- 12 Uchwała Nr VII/43/2019 z dnia 15 kwietnia 2019 r. w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Gminy Werbkowice Werbkowice 6/11 i 6/19 (Dz. Urz. Woj. Lubelskiego z 2019 r. poz. 3010).

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY WERBKOWICE NA LATA 2019-2022

W planach zagospodarowania przestrzennego ustalane są zasady dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym krajobrazów kulturowych oraz dóbr kultury. W planie zagospodarowania przestrzennego Gminy Werbkowice dla m. Gozdów, Werbkowice, Podhorce, Turkowice i Hostynne przyjętym Uchwałą z dnia Nr XXXII/280/2006 z dnia 30 sierpnia 2006 r. wprowadza się nakaz utrzymania i rekonstrukcji cennych drzewostanów w parkach podworskich w m. Werbkowice - park krajobrazowy z przełomu XVIII i XIX w. z dąbrową o pow. 20 ha oraz w m. Turkowice - zespół zieleni o pow. 3 ha na terenie dawnego XIX w. prawosławnego klasztoru - ob. zespołu szkół. Plan wskazuje, że ochronie podlegają obiekty i tereny wpisane do rejestru zabytków województwa lubelskiego i że ochronie podlegają tereny i obiekty znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków.

Ustala się ochronę figur i kapliczek o znacznych wartościach kulturowych:

- 1) figura kamienna NMP Werbkowice ul. Kopernika 41,
- 2) figurka kamienna Św. J. Nepomucena - Werbkowice; przy drodze Werbkowice - Zamość
- 3) figurka kamienna Św. Floriana - Turkowice,
- 4) figurka kamienna Św. Józefa - Turkowice (teren Monastynu Prawosławnego).

Ustala się ochronę cmentarzy o szczególnej wartości historyczno – kulturowej:

- 1) Werbkowice
 - cmentarz rzymsko - katolicki - czynny, założony ok. 1920 roku,
 - cmentarz prawosławny dawniej grekokatolicki - nieczynny,
- 2) Turkowice
 - cmentarz rzymsko - katolicki (dawniej także prawosławny) - czynny, założony ok. 1920 r.
- 3) Kolonia Hostynne
 - cmentarz wojskowy z 1920 r.
- 4) Gozdów
 - cmentarz prawosławny z II połowy XVIII w.

Ustala się na terenach cmentarzy, wymienionych w ust. 1 ochronę najcenniejszych i najstarszych nagrobków, istniejącego podziału kwater oraz wartościowego drzewostanu. Cenne nagrobki winny być utrzymane w należyłym stanie, zapewniającym zachowanie detali.

Plan ustala archeologiczną strefę ochrony konserwatorskiej. Zakres ochrony w archeologicznej strefie ochrony konserwatorskiej obejmuje mogące się w niej znajdować nieruchomości i ruchome zabytki archeologiczne. Zabytki archeologiczne należy uwzględnić przy zabudowie i zagospodarowaniu terenów leżących w archeologicznej strefie ochrony konserwatorskiej, co jest możliwe po przeprowadzeniu wyprzedzających ratowniczych badań archeologicznych na podstawie pozwolenia konserwatorskiego.

W uchwale Nr XXIX/253/2017 z dnia 30.05.2017 w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Gminy Werbkowice w §9 ustalono zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków. Teren działki znajduje się w granicach ochrony konserwatorskiej Monastynu Prawosławnego w Turkowicach, dopuszcza się zmianę przeznaczenia pod funkcję usługową z towarzyszącą funkcją mieszkalną z możliwością realizacji zabudowy o niewielkiej kubaturze i formie, o cechach architektury spójnych z istniejącą historyczną zabudową, nie stanowiącą konkurencji dla zabytkowego obiektu dawnej czajni, wszelkie prace ziemne należy prowadzić pod stałym nadzorem archeologicznym, pełnionym przez uprawnionego archeologa, po uzyskaniu pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków na prace archeologiczne. Obowiązuje ochrona wszelkich znalezisk o charakterze zabytków archeologicznych (osadowe i grobowe obiekty ziemne, fragmenty pradziejowych i średniowiecznych naczyń glinianych lub narzędzia wykonane z kamienia, krzemienia, kości, rogu oraz przedmioty metalowe), wstrzymanie robót ziemnych na odcinku

odkrycia, zabezpieczenie miejsca odkrycia i znaleziska oraz bezzwłoczne powiadomienie o odkryciu właściwego konserwatora zabytków. Obowiązuje ochrona krajobrazu kulturowego poprzez dopuszczenie nowych obiektów w strefie konserwatorskiej ochrony obszaru zabytkowego na zasadzie kontynuacji cech i utrzymania wartości historycznej przestrzeni nawiązującej do zastanego sąsiedztwa i historycznej kompozycji.

6. CHARAKTERYSTYKA ZASOBÓW I ANALIZA STANU DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO.

6.1 Zasoby zabytkowe i stan zachowania zabytków na terenie gminy.

6.1.1 Archeologia

Pierwsze ślady pobytu człowieka na terenach Zamojszczyzny pochodzą ze schyłkowego paleolitu (starszego okresu kamienia) tj. sprzed ok. XII tysięcy lat przed n.e. Odkryte z tego czasu ślady działalności ludzkiej należą do rzadkości. Z terenu gminy Werbkowice znany jest krzemienny z Wronowic, a kilka dalszych zabytków odkryto w pobliskich miejscowościach Masłomęczu, Gródku nad Bugiem i w Mirczu. Więcej znalezisk archeologicznych związanych jest ze środkowym okresem kamienia. (8300-5500 r. p. Chr). Z tego okresu pochodzą dwa mikrolityczne rdzenie krzemienne z Terebinia i Terebińca. W Kotorowie, Podhorcach, Werbkowicach i Honiatyczkach odkryto ślady kultury neolitycznej. Następne ślady osadnictwa pradziejowego dotyczą kultury lubelsko-wołyńskiej, świadczą o tym dwa groby odkryte w Kotorowie wyposażone w gliniane naczynia malowane białą farbą oraz narzędzia krzemienne. Dalszych kilkadziesiąt stanowisk archeologicznych odkrytych na terenie gminy związanych jest ze środkowowo-neolityczną kulturą pucharów lejkowych (4200-2900 r. p. Chr), wśród nich jest obozowisko w Turkowicach oraz dwie osady w Werbkowicach. Dalsze ślady osadnictwa potwierdzone wykopaliskami to epoka brązu. Podkrzioślada kultury mierzanowickiej, strzyżowskiej, trzcinieckiej, kultury łużyckiej. Następnie w epoce żelaza ślady kultury pomorskiej (Turkowice), grupy czerniczyńskiej (Kotorów). W okresie rzymskim tereny zostały zasiedlone przez ludność kultury przeworskiej (Wronowice). Na początku III w. w kotlinie hrubieszowskiej powstała grupa masłomęcka (w Gozdowie, Podhorcach, Kotorowie, Sahryniu i Terebiniu). W okresie VI-XIII w. tereny te zamieszkiwała ludność słowiańska. W IX i X w. tereny zajmowało plemię Lędzian (gród w Czermnie, Gródku, i Śniatyczach). Wiele małych osad odkryto na terenie gm. Werbkowice, wszystkie one tworzyło od X w. terytorium tzw. Grodów Czerwieńskich.

Zabytki związane z okresem wczesnośredniowiecznym (VIII-XIII w.) zanotowano na ponad stu stanowiskach, prawie we wszystkich miejscowościach gminy Werbkowice. Starsze fazy tego osadnictwa do XI w. mają cechy zachodniosłowiańskie

Na terenie Gminy Werbkowice znajduje się 732 zewidencjonowanych stanowisk archeologicznych płaskich w tym 12 stanowisk o własnej formie terenowej, w tym grodzisko Gozdów i Terebiniec.

Liczne stanowiska archeologiczne, ślady osadnictwa, osady oraz obszary ze stanowiskami archeologicznymi występują głównie na terenie pradoliny rzeki Huczwy i jej dopływów. Występujące stanowiska archeologiczne dotyczą następujących epok i okresów:

- epoka kamienna
- neolit – kultura pucharów lejkowatych
- epoka brązu- okres holszacki – kultura łużycka

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY WERBKOWICE NA LATA 2019-2022

- epoka żelaza – okres halsztecki
 - okres lateński - grupa czerniczyńska, pomorska, przeworska,
 - okres przedrzymski i wpływów rzymskich – kultura zambiniecka i przeworska
 - pradziejowe nieokreślone
 - okres wczesnośredniowieczny IX-X w.
-
- okres średniowieczny XIII- XV w.
 - okres nowożytny XVI-XVIII w.

Liczne zagrożenia także dotyczą dziedzictwa archeologicznego gminy. Najważniejszym czynnikiem zagrażającym stanowiskom archeologicznym jest głęboka orka prowadzona na obszarze stanowisk, czego efektem jest wyorywanie pojedynczych palenisk lub innych bliżej nieokreślonych artefaktów.

Zestawienie zabytków archeologicznych stanowi załącznik do niniejszego Programu.

6.1.2 Zabytki sakralne

Obiekty sakralne znajdują się we władaniu miejscowych parafii. Obecnie na terenie gminy znajduje się 7 parafii rzymskokatolickich z siedzibami w miejscowościach: Honiatycze, Turkowice, Sahryń, Terebiń, Gozdów, Hostynne i Werbkowice. Najstarsza parafia istniała w Malicach założona w 1449-1462 ; istniała do początku XVII w. Znaczące wpływy na obiekty sakralne wystąpiły do XIX wieku, wpływy cerkwi prawosławnej i cerkwi grekokatolickiej (Terebiń, Werbkowice, Turkowice, Hostynne, Sahryń). Ustały po II wojnie światowej po przemieszczeniu ludności ukraińskiej.

Obiekty sakralne kościoły i kaplice objęte są ochroną konserwatorską poprzez wpis do rejestru zabytków (kościół par. drewniany- dawna cerkiew gr.-kat w Werbkowicach z 1846 r., kaplica grobowa Lubowickich w Malicach z 1841 r., kościół parafialny drewniany w Terebiniu- dawna cerkiew gr.-kat. z 1975) lub chronione poprzez wpis do ewidencji zabytków (kościół parafialny w Hostynnem - dawna cerkiew murowana z 1778 r., kościół filialny pw. św. Krzyża w Podhorcach z 1841 r., kościół parafialny murowany w Sahryniu- dawna cerkiew prawosławna z 1873 r., kościół par. murowany w Turkowicach z 1870 r.).

Do rejestru zabytków wpisany jest Zespół Monastynu Prawosławnego, najbardziej zagrożony obiekt wpisany do rejestru zabytków. Obiekt od 2013 r. nie jest użytkowany, stanowi własność Skarbu Państwa. Stan zachowania obiektu można określić jako obiekt wymagający remontu kapitalnego. Niegdyś obiekt zaadoptowany na cele szkolne obecnie opustoszały z wyjątkiem domu, w którym przyjmowano pielgrzymów, który został wykupiony przez prawosławną diecezję lubelsko-chełmską, pozwoliło to na reaktywację klasztoru, dokonaną w 2008 dekretem arcybiskupa Abła.

Monastyr jest ośrodkiem kultu Turkowickiej Ikony Matki Bożej oraz mniszki Paraskiewy, która żyła w nim w latach 1912–1915. Ta część obiektu jest obiektem sakralnym – stanowi żeński Klasztor Prawosławny w Turkowicach w diecezji lubelsko-chełmskiej kościoła prawosławnego.

Ogólny stan zachowania innych obiektów sakralnych nie budzi większych zastrzeżeń, obiekty są nadal użytkowane przez parafian, remontowane i odrestaurowywane w miarę możliwości finansowych. Obiekty sakralne są użytkowane należycie, cerkwie zaadaptowano na kościoły. Zabytki sakralne drewniane wymagają ciągłych prac konserwatorskich i są szczególnie zagrożone i trudne w

utrzymaniu tj. Kościół w Terebiniu czy dawana cerkiew prawosławna w Werbkowicach a obecnie kościół pw. św. Michała Archanioła.

Kościół drewniany w Werbkowicach został w latach 2015-2016 odrestaurowany, przeprowadzono prace remontowe dachu, elewacji, wymianę okien i drzwi, odwodnienie obiektu i schody. W ramach realizacji zadania zostały w pełni wykonane założone roboty tj. została wykonana przebudowa odwodnienia kościoła oraz przebudowa schodów bocznych, ułożono opaskę z kostki kamiennej nieregularnej – granitu na podsypce piaskowo-cementowej. Pilnych prac wymaga wnętrze kościoła, ze względu na postępującą destrukcję należy przeprowadzić prace restauratorskie i remontowe wnętrza.

Kaplica Grobowa Lubowieckich w Malicach obecnie kościół filialny pw. św. Krzyża w Malicach został poddany renowacji w 2016 r. Parafia na prace konserwatorskie uzyskała dofinansowanie z budżetu gminy w wysokości 40000 zł, wkład własny parafii 9200 zł.

Celem zadania było zabezpieczenie budynku kościoła filialnego przed postępującą destrukcją poprzez wykonanie prac remontowych elewacji kościoła: naprawa i częściowa wymiana obróbek blacharskich, murów, gzymsów, okapów z blachy miedzianej, uzupełnienie i flekowanie zniszczonych elementów kamiennych wystroju zewnętrznego oraz wykonanie impregnacji grzybobójczej i dekoracyjnej elewacji kościoła, prace konserwatorskie przy detalu architektonicznym, usunięcie zniszczonych powłok malarskich i tynku elewacyjnego na elementach wystroju architektonicznego i wykonanie odgrzybiania, czyszczenie i malowanie elementów kratowych w oknach, malowanie elewacji farbą silikatową. Wszystkie założone prace zostały zrealizowane. Proces destrukcji został zatrzymany. Wykonane prace renowacyjne i roboty budowlane zostały pozytywnie ocenione przez konserwatora zabytków, wykonane roboty przyjęto bez zastrzeżeń.

6.1.3 Zespoły i obiekty ziemiańskie pałacowo-dworskie

W m. Werbkowice zlokalizowany jest zespół pałacowo-parkowy wraz z przynależnym parkiem z okresu XVIII-XIX w. w nim: pałac mur., oficyna mur., zarządzówka mur., brama murowana, park krajobrazowy wraz z dąbrową o pow. 20 ha. Obiekt wpisany do rejestru zabytków. Zespół parkowo-pałacowy położony jest na wysokiej wierzchołku rzeki Huczwy, w południowo-zachodniej części m. Werbkowice. W centrum założenia usytuowano klasycystyczny pałac zwrócony elewacją frontową na wschód, do której prowadzi główny wjazd, wysadzony aleją lipową – zachowaną szczątkowo. Od elewacji frontowej wychodziły dwie aleje: jesionowa na północ i świerkowa na południe. Obecne są słabo czytelne. W części południowo-zachodniej znajduje się dawna dąbrowa na naturalnym charakterze leśnym adaptowana na park krajobrazowy ze starodrzewiem. W parku liczny starodrzew chroniony poprzez wpis do CROP 128 dębów i 1 lipa uznane jako pomniki przyrody. W roku 2015 – 2016 sporządzono inwentaryzację parku, przeprowadzono w parku cięcia sanitarne i pielęgnacyjne starodrzewu, usunięto podszyt.

Zespół parkowo-pałacowy w Werbkowicach, pałac z I poł. XIX w. jest obiektem użytkowanym poprawnie w zakresie pałacu i parku, w pałacu znajdują się mieszkania oraz biuro Instytutu Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa w Puławach, właściciela obiektu. Pałac w dobrym stanie ale wymaga prac zabezpieczających. Remontu wymaga oficyna, która uległa zniszczeniu na skutek pożaru, remontu wymagają elewacje budynku i wnętrza. Zespół parkowo-pałacowy w Werbkowicach utrzymywany jest w należyтым stanie, pałac jest użytkowany i na bieżąco remontowany. Zespół pałacowo-parkowy w Werbkowicach przedstawia znaczne wartości architektoniczne oraz krajobrazowe i jest cennym przyczynkiem do historii rozwoju architektury wschodniej części województwa lubelskiego.

W m. Gozdów zlokalizowany jest dwór drewniany murowany z 1920 r. oraz budynki podworskie magazynowe chronione na podstawie wpisu do ewidencji zabytków. Obiekty użytkowane i zaadaptowane na mieszkania, co daje szansę na dalsze istnienie, jednakże wymagają pilnej rewaloryzacji gdyż uległy znacznemu zużyciu technicznemu. Remontu wymagają elewacje budynków.

6.1.4 Inne obiekty architektury

Inne obiekty architektury wpisane do ewidencji zabytków to:

1. Dawne obiekty szkolne:

- szkoła drewniana w Werbkowicach ul. Kopernika 28 z 1890 r.
- szkoła murowana w Werbkowicach ul. Kopernika z 1926 r

Obiekty te zostały zaadaptowane na cele mieszkalnictwa i są użytkowane, mimo to uległy znacznemu zużyciu technicznemu i wymagają podjęcia pilnych prac remontowych i restauracyjnych. Wymagają pilnego remontu dachu, elewacji oraz odwodnienia. Obiekt szkoły drewnianej w Werbkowicach jest w bardzo złym stanie technicznym. Obiekt zaadaptowany na lokale socjalne wymaga pilnego remontu.

2. Dawne obiekty użyteczności publicznej:

- obiekt dworca kolejowego w Werbkowicach
- gorzelnia murowana w Podhorcach z II poł. XIX w.

Na uwagę zasługuje obiekt murowany dworca kolejowego w m. Werbkowice z 1928 r. Obiekt zaadaptowany częściowo na cele mieszkalnictwa. Częściowo nieużytkowany. Stanowi własność PKP. Obiekt wymaga remontu i prac konserwatorskich. Gorzelnia w Podhorcach jest obiektem nieużytkowanym.

6.1.5 Zabytki techniki

Na terenie gminy znajdują się zabytki techniki takie jak:

- w m. Hostynne młyn motorowy drewniany z p. XX wieku,
- w m. Malice młyn drewniany z p. XX w. z, kuźnia drewniana z 1920 r.
- w m. Terebiniec młyn drewniany z p. XX w.
- w m. Werbkowice -zespół dworca kolejowego, stacja pomp, budynek dworca kolejowego z 1928 r. , magazyn węgla murowany, I po.I XX w. , pozostałości wieży ciśnień drewniono-murowana,

Zespół dworca kolejowego jak i kolej wąskotorowa wymagają remontu kapitalnego, obiekty ulegają stopniowej dewastacji. Kolej wąskotorowa uległa miejscami rozbiórce na skutek wandalizmu.

Młyny motorowe są znacznie zużyte technicznie lub brak w nich urządzeń, wkrótce na skutek braku remontu mogą ulec rozbiórce i przestaną istnieć.

6.1.6 Kapliczki, figury i krzyże przydrożne

Przydrożne kapliczki, krzyże, figury nie tylko należą do polskiego folkloru, nie tylko stanowią ozdobę krajobrazu, ale przede wszystkim są wyrazem wiary minionych pokoleń. Stanowią one bezcenne bogactwo i wartościowe dziedzictwo. Na terenie gminy obiekty te chronione są poprzez wpis do ewidencji zabytków,

- Kapliczka Matki Boskiej Kryneckiej z 1863 r.
- Kapliczka domkowa Murowana w Konopnym przed 1939 r.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY WERBKOWICE NA LATA 2019-2022

- Kapliczka św. Jana Nepomucena z drewnianą figurą w Malicach z I p. XX wieku,
- Figura kamienna z krzyżem z XIX w.
- Krzyż Kamienny w Podhorcach z 1869 r.
- Figura św. Jana Nepomucena w Terebińcu
- Figura św. Józefa kamienna w Turkowicach
- Figura Matki Boskiej Niepokalanego Poczęcia, kamienna w Werbkowicach ul. Kopernika
- Figura św. Jana Nepomucena w Werbkowicach przy dr. Krajowej Nr 74
- Krzyż żelazny na cokole murowanym (ul. Słoneczna)
- Krzyż kamienny oraz krzyż drewniany
- Krzyż żelazny na cokole kamiennym i krzyż kamienny prawosławny w Podhorcach

Kapliczki i krzyże przydrożne są w stanie dobrym. Poszczególne sołectwa dbają o obiekty zlokalizowane w granicach ich wsi.

Gmina Werbkowice ze środków własnych w celu zachowania krajobrazu kulturowego i powstrzymania degradacji przeprowadzono remont dwóch figur przydrożnych tj. św. Jana Nepomucena w m. Werbkowice z 1904 r. (wykonano w roku 2017) i św. Jana Nepomucena drewnianej figurą w Malicach z I p. XX wieku, drewnianej w Malicach. Przeprowadzono remont figury przydrożnej z krzyżem z I poł. XX w w m. Werbkowice (ul. Słoneczna). Podjęcia pilnych prac remontowo-restauratorskich wymaga figura św. Jana Nepomucena w Terebińcu.

6.1.6 Cmentarze

Na terenie gminy Werbkowice występują cmentarze parafialne czynne i dawne parafialne nieczynne oraz wojenne. Chronione są wpisem do rejestru zabytków lub poprzez wpis do gminnej i wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Występujące cmentarze wpisane do rejestru zabytków :

- cmentarz z I wojny światowej w Podhorcach o pow.0,12 ha
- cmentarz z I wojny światowej w Terebiniu o pow.0,48 ha – mogiły zbiorowe żołnierzy rosyjskich i austriackich

Cmentarze wpisane do gminnej i wojewódzkiej ewidencji zabytków :

- cmentarz prawosławny w Dobromierzycach d. grekokatolicki ob. nieczynny (XIX w. -I p. XX w.) o pow.0,24 ha
- cmentarz prawosławny w Gozdowie, grekokatolicki nieczynny (XIX w. - I p. XX w.)
- cmentarz rzymskokatolicki w Honiatyczach czynny, d. prawosławny i grekokatolicki o pow. 0,55 ha.
- cmentarz przykościelny z mogiła żołnierską z 1920 r. nieczynny, na cmentarzu mogiła zbiorowa Hallerczyków,
- cmentarz rzymskokatolicki w Hostynnem d. prawosławny, czynny
- cmentarz wojskowy z 1920 r. w m. Hostynne Kolonia wraz z Pomnikiem ku czci poległych żołnierzy 30 Pułku Strzelców Kaniowskich, mogiły zbiorowe kilkudziesięciu żołnierzy poległych w walce konnej z wojskami Budionnego
- cmentarz czynny w Malicach d.prawosławny, (od k. XIX w.)
- cmentarz prawosławny przycerkiewny w Peresołowicach, a także grzebalny Grekokatolicki , nieczynny (od poł. XIX w – I poł. XX w.) przy drodze do Zaborzec,
- cmentarz prawosławny nieczynny w Podhorcach położony poza zabudową , o pow. 0,30 ha.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY WERBKOWICE NA LATA 2019-2022

- cmentarz d. prawosławny nieczynny w Sahryniu, położony na przysiółku Majdanek o pow. 0,40 ha, na cmentarzu mogiły zbiorowe żołnierzy armii niemieckiej z I wojny światowej, oraz polska mogiła żołnierzy września z II wojny światowej,
- cmentarz rzymskokatolicki w Sahryniu, czynny od 1955 r. poza zwarta zabudową wsi przy dr. do Zagajnika
- cmentarz rzymskokatolicki w Turkowicach, d. prawosławny, czynny, o pow.1,08 ha,
- cmentarz prawosławny w Werbkowicach d. grekokatolicki, nieczynny, o pow.0,54 ha,
- cmentarz rzymskokatolicki w Werbkowicach, czynny, od 1920 r. o pow. 0,2 ha.

Wszystkie cmentarze czynne i nieczynne podlegają ochronie przed innym użytkowaniem. Nieczynne cmentarze wojenne wymagają prac remontowych i restauratorskich. Cmentarz z I wojny światowej w Podhorcach, gdzie spoczywa około 152 żołnierzy niemieckich, 2 austriackich, 40 rosyjskich i 11 bez ustalonej przynależności do armii wymaga kompleksowego remontu. Odtworzenia wymagają schody oraz mur ogrodzeniowy, wymagana jest konserwacja krzyża, oczyszczenie nasypu z chwastów i obsianie nasypu trawą. Stan zachowania obiektu zły. Odbudowy wymaga ogrodzenie obiektu w postaci kamiennego muru, wejście na cmentarz, rekonstrukcja mogił ziemnych i tabliczek nagrobnych. Cmentarz posiada opracowany w 2018 r. projekt prac konserwatorskich, zatwierdzony przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Charakterystycznym elementem przestrzeni geograficznej Gminy Werbkowice jak i sąsiednich gmin wschodniej Lubelszczyzny jest występowanie nieczynnych cmentarzy obrządku wschodniego.⁶ Cmentarze te w związku z upływem lat uległy zapomnieniu i samozniszczeniu, trudno je dostrzec z uwagi na porastające zaskrzeczenia i zadrzewienia. W latach 2015-2017 odrestaurowaniu został poddany cmentarz prawosławny w Werbkowicach. Udało się wiele nagrobków odkopać, oczyścić i posadzić. W roku 2017 przeprowadzono także z inicjatywy Towarzystwa dla Natury i Człowieka z Lublina prace porządkowe na cmentarzach prawosławnych w Dobromierzycach, Gozdowie, Werbkowicach. W Werbkowicach i Podhorcach umieszczono tablice informacyjne.

W obecnym czasie bardzo znacząco poprawił się stan zachowania miejsc pamięci. Pomnik ku czci poległych żołnierzy 30 Pułku Strzelców Kaniowskich w Hostynnem, upamiętniający bitwę z 1920 r. z armią Budionnego został kompleksowo odremontowany w roku 2014. Projekt uzyskał dofinansowanie z funduszy zewnętrznych. Miejsce pochówki Hallerczyków na cmentarzu przykościelnym w Honiatyczach także jest w dobrym stanie.

Dodatkowo corocznie cmentarze wojenne wymagają bieżącego utrzymania polegającego na wykaszaniu chwastów i odrostów.

6.1.7. Zabytkowe trakty komunikacyjne

Główną drogę kolejową zrealizowano na początku XX wieku (1915 r.) i stanowiła ją kolej wąskotorowa wybudowana przez Austriaków. Obecnie Przestrzenny układ komunikacyjny Hrubieszowskiej Kolei Dojazdowej na odcinku Werbkowice-Hrubieszów jest wpisany do rejestru zabytków. Ochronie podlegają następujące elementy: tor główny-szlakowy kolei wąskotorowej od stacji Werbkowice do ul. Przemysłowej, tory pomocnicze, odchodzące do budynku parowozowni na terenie stacji Werbkowice, tor pomocniczy w obrębie stacji Hrubieszów, urządzenia nastawczo-rozjazdowe i sygnalizacyjne związane z torem szlakowym i torami pomocniczymi, napowietrzna linia

6 M.Sawa „Cmentarz prawosławny w Werbkowicach”

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY WERBKOWICE NA LATA 2019-2022

telekomunikacyjna drutowa biegnąca obok toru szlakowego od stacji Werbkowice do stacji Hrubieszów. Kolej wymaga odrestaurowania, tory uległy rozgrabieniu na skutek działalności rabunkowej i aktów wandalizmu.

6.2. Podział zabytków ze względu na objęte formy ochrony

6.2.1 Wykaz zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków

W rejestrze zabytków nieruchomości województwa lubelskiego znajduje się 11 obiektów zabytkowych z terenu gminy Werbkowice są to:

Lp.	Miejscowość	Rej. zab.	Obiekt	Czas powstania
1.	Kol. Gozdów	A7/67	Grodzisko	
2.	Malice	139/71	Kaplica grobowa Lubowieckiej Ogrodzenie mur.	1841 r. 1841 r.
4.	Terebiniec	A 28/88	Grodzisko na cyplu „Góra Rybki”	skreślone
5.	Terebiń	304/84	Kościół par. (d. cerkiew), drewn.	1875 r.
Cmentarz przykościelny z drzewostanem			XIX w.	
6.	Terebiń	481/90	Kwatera wojenna z I wojny świat, (cm. prawosł.)	XX w.
7.	Turkowice	A/484/90 obecny Nr A/1589	ZESPÓŁ MONASTYRU PRAWOSŁAWNEGO	
			- sobór, tzw. aula, ob. internat, mur.	1910 r.
			- monastyr, ob. szkoła, mur.	1910 r.
			- dom ihumeni, ob. mieszkania, mur.	1910 r.
			- pawilon, tzw. Czajnia, ob. magazyn, mur.	1903 r.
			- szkoła, ob. internat, mur.	pocz. XX w.
			- dom mniszek, ob. mieszkania, mur.	1903 r.
-park	pocz. XX w.			
8.	Werbkowice	302/84	Kościół par. (d. cerkiew gr.-kat.), drewn.	1846 r.
			Dzwonnica, drewn.	k. XIX w.
			Cmentarz przykościelny z drzewostanem	XIX w.
9.	Werbkowice	174/77	ZESPÓŁ PAŁACOWY	
			- pałac mur.	1p. XIX w.
			- oficyna mur.	1880 r.
			- Zarządcówka mur.	k XVIII w.
			- Brama z ogrodzeniem, mur.	pocz. XIX w.
			- stajnia mur.	1860 r.
-park	XVIII/XIX w.			
10.	Werbkowice - Gozdów	A/893	Przestrzenny Układ Komunikacyjny Hrubieszowskiej Kolei Dojazdowej Werbkowice-Hrubieszów Kolej wąskotorowa tor główny, szlak	1915
11.	Podhorce	A/1530	Cmentarz wojenny	I wojna światowa

6.2.2 Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków

W rejestrze zabytków ruchomych województwa lubelskiego nie znajdują się obiekty zabytkowe z terenu gminy Werbkowice.

6.2.3 Zabytki w gminnej ewidencji zabytków.

Gminna ewidencja zabytków stanowi część wojewódzkiej ewidencji zabytków, która z kolei jest częścią krajowej ewidencji zabytków prowadzonej przez Generalnego Konserwatora Zabytków. Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy. Karta ewidencyjna zabytku zawiera dane umożliwiające określenie zabytku oraz miejsce jego położenia. Zabytki wpisane do rejestru zabytków stanowią zaledwie niewielką część wszystkich zabytków znajdujących się na terenie gminy Werbkowice. To obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków w głównej mierze kształtują krajobraz kulturowy gminy. Są wśród nich obiekty o znacznych walorach historycznych, architektonicznych i estetycznych. Gmina posiada zaktualizowaną gminną ewidencję zabytków, przyjętą Zarządzeniem Nr 13/2018 Wójta Gminy Werbkowice z dnia 30 stycznia 2018 r. W gminie Werbkowice Wójt prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych nieruchomości z terenu gminy. Zabytki będące w gminnej ewidencji zabytków zostały wyznaczone w porozumieniu z wojewódzkim Konserwatorem zabytków.

W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków i inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków:

L.p.	Lokalizacja	Charakterystyka obiektu	Czas powstania
1	Dobromierzyce	Cmentarz prawosławny, nieczynny	XIX w.
2	Gozdów	Dwór drewn.-mur.	ok.1920 r.
3	Gozdów	Magazyn, mur., ob. mieszkania	ok. 1920 r.
4	Gozdów	Park	pocz. XX w.
5	Gozdów	Cmentarz prawosławny, nieczynny	XIX w.
6	Honiatycze	Kopiec „tatarski” KURHAN	-
7	Honiatycze	Cmentarz przykościelny Mogiła zbiorowa	1920
8	Honiatycze	Cmentarz parafialny-czynny	1875
9	Hostynne	Kościół par. (d. cerkiew gr.-kat.), mur.	1778 r.
10	Hostynne	Cmentarz przykościelny z drzewostanem	XIX w.
11	Hostynne	Dom, mur., ob. sklep	1964 r.
12	Hostynne	Młyn motor., drewn.	przed 1929 r.
13	Hostynne	Cmentarz grzebalny, czynny	XIX w.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY WERBKOWICE NA LATA 2019-2022

14	Hostynne	Cmentarz poległych z 1920, Pomnik Poległych	1920 r.
15	Kotorów	Kapliczka Matki Boskiej Kryneckiej	1863 r.
15	Konopne	Kapliczka, domkowa, mur.	przed 1939 r.
16	Malice	Kapliczka św. Jana Nepomucena z figur. drewniana	I p.XIX w.
17	Malice	Figura kam., z krzyżem	XIX w.
18	Malice	Szkoła drewn.	1936 r.
19	Malice	Kuźnia, drewn., uż. K. Łyciuk	Ok. 1920 r.
20	Malice	Młyn drewn.	I.p.XX w.
21	Malice	Cmentarz grzebalny, z drzewostanem	XIX w.
22	Peresołowice	Park dworski	XV11I/XIX w.
23	Peresołowice	Cmentarz grzebalny, nieczynny	XIX w.
24	Podhorce	Kościół Fil. pw. Krzyża Świętego	1841 r.
25	Podhorce	Cmentarz przykościelny przy Kościele św. Krzyża	XVII w.
26	Podhorce	Cmentarz prawosławny	Po 1875 r.
27	Podhorce	Dzwonnica cerkiewna (przy kościele), drewn.	2 p.XVIII w.
28	Podhorce	Gorzelnia mur.	2 p. XIX w.
29	Podhorce	Krzyż kam.	1869 r.
30	Sahryń	Kościół par. (d. cerkiew prawosł.), mur.	1873 r.
31	Sahryń	Cmentarz grzebalny, czynny	XIX w.
32	Sahryń	Cmentarz prawosławny, nieczynny	XIX w.
33	Terebiniec	Pozostałości parku dworskiego	XIX w.
34	Terebiniec	Młyn drewniany	XX w.
35	Terebiniec	Figura św. Jana Nepomucena przy dr. Powiatowej Bormańce-Werbkowice	XIX w.
36	Terebiń	Cmentarz prawosławny, nieczynny	XIX w.
37	Turkowice	Kościół par., mur.	1870 r.
38	Turkowice	Cmentarz przykościelny z drzewostanem	XIX w.
39	Turkowice	Figura św. Józefa (teren „zakładu”), kam.	XIX w.
40	Turkowice	Cmentarz grzebalny, czynny	XIX w.
41	Turkowice	Cmentarz wojenny, nieczynny	XX w.
42	Werbkowice	Szkoła drewniana (ul. Kopernika 28)	1890 r.
43	Werbkowice	Szkoła, mur.	1926-28 r.
44	Werbkowice	Dworzec kolejowy, mur.	1928 r.
45	Werbkowice	Magazyn węgla (przy dworcu), mur.	1.p.XX w.
46	Werbkowice	Stacja pomp (przy dworcu), mur..	1928 r.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY WERBKOWICE NA LATA 2019-2022

47	Werbkowice	Wieża ciśnień, drewn-mur. część drewniana spłonęła, pozost. mur.	1945 r.
48	Werbkowice	Figura MB Niepok. Pocz., kam.	1770 r.
49	Werbkowice	Figura św. Jana Nepomucena, kam.	1908 r.
50	Werbkowice	Cmentarz grzebalny, czynny	XIX w.
51	Werbkowice	Cmentarz prawosławny, nieczynny	XIX

6.2.4 Obiekty prawnie chronione wpisane do rejestru pomników przyrody

Na terenie Gminy Werbkowice znajdują się pomniki przyrody uznane za pomniki Zarządzeniem Wojewody Zamojskiego w 1987 r., obecnie ujęte w Centralnym Rejestrze Form Ochrony Przyrody.

Zgodnie z obwieszczeniem Wojewody Zamojskiego z dnia 5 stycznia 1988 r. w sprawie uznania za pomniki przyrody tworów na terenie gm. Werbkowice, w związku z Orzeczeniem Wojewody Zamojskiego Nr 3 z dnia 14 grudnia 1987 r. ochrona drzew pomnikowych polega na zakazie: wycinania, uszkodzania kory, zrywania pączków, kwiatów i liści, zanieczyszczania terenu i wzniesienia ognia w pobliżu drzew. Za wykroczenia przeciwko ograniczeniom wprowadzonym ww. orzeczeniem stosowane są sankcje karne przewidziane w ustawie z dnia 16 kwietnia 2014 r. o ochronie przyrody (art. 127).

Data utworzenia pomnika przyrody	Obowiązująca podstawa prawna wraz z oznaczeniem miejsca ogłoszenia aktu prawnego	Opis pomnika przyrody	Obwód na wysokości 1,3 m [cm]	Wys. [m]	Gmina	Miejscowość
24.03.1987	Orzeczenie Wojewody Zamojskiego z dnia 24 marca 1987r. w sprawie uznania za pomniki przyrody (Dz.U.Woj. Zamojskiego Nr 6.poz.37	Dąb szypułkowy (Quercus robur) o obwodzie na wys.1,3 - 510cm i wysokości 18m okazała i równomiernie rozwinięta korona, w bardzo dobrym stanie zdrowotnym	510	18	Werbkowice	Malice
1987.14.12	Orzeczenie Wojewody Zamojskiego Nr 3 z dnia 14 grudnia 1987r. W sprawie uznania za pomniki przyrody(Dz.Ur. Woj. Zamojskiego Nr 1, poz. 2	Grupa dębów szypułkowych w parku pałacowym w Werbkowicach 124 szt	Od 260 do 640 cm	Od 18 do 25 cm	Werbkowice	Werbkowice
14.12.1987	Orzeczenie Wojewody Zamojskiego Nr 3 z dnia 14 grudnia 1987r. W sprawie uznania za pomniki przyrody(Dz.Ur. Woj. Zamojskiego Nr 1, poz. 2	Lipa w parku pałacowym o obwodzie na wys. 1,3m - 380cm i wys. 22 m	380	22	Werbkowice	Werbkowice
14.12.1987	Orzeczenie Wojewody Zamojskiego Nr 3 z dnia 14 grudnia 1987r. W sprawie uznania za pomniki przyrody(Dz.Ur. Woj. Zamojskiego Nr 1, poz. 2	2 lipy drobnolistne (tilia cordata o obwodach na wys.1,3 m: 316cm i 520	316 cm 520cm	22	Werbkowice	Gozdów

Grupa dębów szypułkowych w parku pałacowym w Werbkowicach została w roku 2014 zinwentaryzowana. Przeprowadzono ocenę stanu techniczno-zdrowotnego drzew. Wykonano ocenę dendrologiczną z zakresem prac pielęgnacyjnych (zabiegów sanitarnych, korygujących, rozluźniających). Ocena została przeprowadzona w miesiącach maj-lipiec w pełnym okresie wegetacji roślin w celu określenia danych dendrometrycznych, stanu witalnego istniejących drzew pomnikowych oraz wskazanie innych cennych przyrodniczo okazów drzew na terenie parkowym. Właściciel obiektu w 2015 r. przeprowadził cięcia sanitarne drzew na podstawie proponowanych prac pielęgnacyjnych wskazanych w dokumentacji.

W roku 2015 przeprowadzono zabiegi pielęgnacyjne pomnika przyrody – dębu szypułkowego w Malicach, na podstawie dokumentacji dendrologicznej, został usunięty posusz. Stan pomnika określa się jako bardzo dobry. W nierokującym stanie są dwie lipy uznane jako pomniki przyrody w m. Gozdów. Ze względu na lokalizację drzew, poza terenem zabudowanym, drzewa nie stanowią zagrożenia dla ludzi i mienia, podlegają ochronie aż do samoistnego całkowitego rozpadu (art. 40 ust. 2 u o.p)

7. ŚRODOWISKO KULTUROWE – KULTURA NIEMATERIALNA

W rozumieniu Konwencji UNESCO, której tekst został przyjęty na 32 sesji Konferencji Generalnej UNESCO w październiku 2003 r., dziedzictwo niematerialne to zwyczaje, przekaz ustny, wiedza i umiejętności oraz związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturowa, które są uznane za część własnego dziedzictwa przez daną wspólnotę, grupę lub jednostki. Dziedzictwo niematerialne to rodzaj dziedzictwa, który jest przekazywany z pokolenia na pokolenie i ustawicznie odtwarzany przez wspólnoty i grupy w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Dla danej społeczności dziedzictwo niematerialne jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości. Dziedzictwo niematerialne w rozumieniu wspomnianej wyżej Konwencji obejmuje:

- ✓ tradycje i przekazy ustne, w tym język jako narzędzie przekazu,
- ✓ spektakle i widowiska,
- ✓ zwyczaje, obyczaje i obchody świąteczne,
- ✓ wiedzę o wszechświecie i przyrodzie oraz związane z nią praktyki,
- ✓ umiejętności związane z tradycyjnym rzemiosłem.

Działalność kulturalną na terenie gminy Werbkowice w głównej mierze prowadzi Gminny Ośrodek Kultury w Werbkowicach.

Działalność Ośrodka od chwili założenia do dziś opiera się przede wszystkim na inicjowaniu, organizowaniu i koordynowaniu wydarzeń kulturalnych oraz różnych działań w zakresie kultury i sztuki, podtrzymywaniu i pielęgnowaniu lokalnego dziedzictwa kulturalnego oraz wspieraniu lokalnych artystów. Plenerowe koncerty z udziałem gwiazd sceny muzycznej w wyjątkowej scenerii Amfiteatru lub terenów zielonych przyległych do Parku, przeglądy, festiwale i widowiska są tylko częścią życia kulturalnego gminy.

W Gminnym Ośrodku Kultury znajduje się baza lokalowa dla zespołów śpiewaczych, klub seniora. Gminny Ośrodek Kultury w Werbkowicach we współpracy z Gminą Werbkowice oraz Wojewódzkim Ośrodkiem Kultury w Lublinie organizuje od 2010 roku Wojewódzki Festiwal Kapel Ulicznych i Podwórkowych, który corocznie odbywa się w pierwszą niedzielę czerwca w Amfiteatrze w Werbkowicach. Głównym celem konkursu jest wyłonienie Kapeli, która następnie bierze udział w Ogólnopolskim Festiwalu Kapel Ulicznych i Podwórkowych w Łęcznej. Organizacja Festiwalu ma na

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY WERBKOWICE NA LATA 2019-2022

celu propagowanie i kultywowanie tradycji folkloru miejskiego i jest najbardziej znaną tego typu imprezą w regionie. Ma za zadanie chronienie i pielęgnowanie tego typu muzykowania oraz prezentowanie twórczości kapel podwórkowych z Województwa Lubelskiego. Kapele podwórkowe to zjawisko kiedyś bardzo popularne w krajobrazie wielu polskich miast, a najbardziej przedwojennego Lwowa oraz Warszawy, gdzie niemal każda ulica miała swój zespół. Werbkowicki festiwal daje możliwość odtworzenia atmosfery miejskich ulic, podwórek i zaułków, gdzie niegdyś rozbrzmiewały kapele podwórkowe, a natomiast stało się fenomenem, że w gminie wiejskiej udało się stworzyć festiwal o takiej randze i tematyce. Co roku bierze w nim udział kilka kapel z całego województwa. Prezentują zróżnicowany repertuar, składający się zarówno z dawnych tekstów i melodii folkloru miejskiego, jak również aktualnych, tworzonych na żywo przez ludzi żyjących problemami dnia codziennego. Co roku Festiwal przyciąga publiczność nie tylko z gminy Werbkowice. Kapele otrzymują pamiątkowe dyplomy i statuetki oraz nagrody finansowe.

W m. Honiatycze pod patronatem Gminnego Ośrodka Kultury działa kapela ludowa z zespołem śpiewaczym w strojach ludowych – strój hrubieszowski.

W m. Werbkowice organizowany jest Międzypowiatowy Festiwal Zespołów Śpiewaczych festiwal o wieloletniej tradycji. W Gminnym Ośrodku Kultury w Werbkowicach od 2000 roku na szczeblu powiatowym a od 2011 roku międzypowiatowym. Corocznie festiwal odbywa się w połowie listopada, a do udziału zapraszane są zespoły śpiewacze, soliści i duety z powiatu hrubieszowskiego oraz z powiatów z nim sąsiadujących. Głównymi celami Festiwalu są pielęgnacja i popularyzacja pieśni ludowych naszego regionu z uwzględnieniem autentycznego repertuaru i sposobów wykonania, konfrontacja dorobku artystycznego zespołów i doskonalenie warsztatu twórczego, wymiana doświadczeń uczestników i instruktorów. Wydarzenie ma charakter konkursu, biorą w nim udział kapele ludowe, instrumentalisci grający na tradycyjnych instrumentach, śpiewacy i zespoły śpiewacze, których repertuar jest zgodny z tradycjami danego regionu. Formuła Festiwalu zakłada podział uczestników na dwie zasadnicze grupy. W pierwszy dzień Festiwalu prezentują się zespoły śpiewacze (soliści i duety) nie posiadające strojów ludowych bądź tylko na nie stylizowane, śpiewające a'capella, z akompaniamentem akordeonu lub z kapelą, a także korzystające z akompaniamentu instrumentów klawiszowych, strunowych oraz wszelkiego rodzaju podkładów muzycznych na nośnikach typu audio CD lub mp3. W drugi dzień Festiwalu prezentują się zespoły (soliści i duety) występujące w kompletnych regionalnych strojach ludowych (również kapele im akompaniujące), wykonujące utwory a'capella, z akompaniamentem akordeonu lub z kapelą ludową. W grupie tej zespoły nie mogą korzystać z akompaniamentu elektronicznych instrumentów klawiszowych oraz wszelkiego rodzaju podkładów muzycznych na nośnikach typu audio CD lub mp3.

Istotna dla utrzymywania miejscowego dziedzictwa jest działalność Stowarzyszenia Wandalowie-Wandalska Zagroda w Kotorowie zrzesza osoby zainteresowane zdobywaniem i pogłębianiem wiedzy z życia ludów średniowiecznych oraz ich odtwarzaniem (prezentacją). Na terenie gminy Werbkowice w ramach wykopalisk archeologicznych odkryto ślady bytności ludów kultury przeworskiej. Grupa ludzi zainteresowanych tym tematem postanowiła odtwarzać dorobek tej kultury. Plemiona wandalskie uciekając przed nadchodzącymi z północy Gotami, przemieszczały się przez krainę zamieszkaną przez pierwszych osadników gockich między Huczwą a Bugiem. Wydarzenia te miały miejsce na przełomie II i III wieku naszej ery. Areną prezentującą wydarzenia z burzliwego okresu starć Wandalów z Gotami jest Zagroda składająca się z chaty, chaty biesiadnej, szopy, traktu drewnianego z mostkiem i kładką oraz ogrodzenia plecionkowego wraz z wyposażeniem w m. Kotorów.

Zakres działalności stowarzyszenia:

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY WERBKOWICE NA LATA 2019-2022

- 1) Popularyzacja wiedzy o kulturowo-historycznym dziedzictwie regionu.
- 2) Promowanie szeroko rozumianej dziedziny archeologii.
- 3) Promocja walorów turystycznych regionu.
- 4) Działalność edukacyjna, organizacyjna i popularyzatorska.
- 5) Podejmowanie inicjatyw i działań mających na celu aktywizację społeczności lokalnych na podstawie lokalnych, regionalnych oraz ogólnopolskich dokumentów strategicznych.
- 6) Rozpowszechnianie założeń lokalnych, regionalnych oraz ogólnokrajowych dokumentów strategicznych na obszarze działania Stowarzyszenia.
- 7) Przygotowywanie i realizacja projektów inwestycyjnych i społecznych związanych z realizacją lokalnych, regionalnych oraz ogólnokrajowych dokumentów strategicznych.
- 8) Aktywizacja i budowanie kapitału społecznego na wsi.
- 9) Nawiązanie współpracy między terytorialnej lub międzynarodowej w ramach realizacji różnego typu projektów.

2. Działania Stowarzyszenia:

- 1) Cele zawarte w ust. 1 pkt 1-4 będą realizowane przez działania:
 - a) popularyzacja wiedzy historycznej,
 - b) edukacja historyczna, archeologiczna i popularnonaukowa obejmująca okres II-IV w.n.e.,
 - c) budowa obiektów archeologicznych,
 - d) tworzenie i ochronę atrakcji turystycznych,
 - e) organizacja i prowadzenie warsztatów rzemiosł dawnych tzw. żywej archeologii stwarzających możliwość nauki zawodu dla bezrobotnych,
 - f) działanie na rzecz tworzenia pomocniczej infrastruktury turystycznej w postaci szlaków turystycznych, pól namiotowych, kempingów, gastronomii oraz hoteli,
 - g) wspieranie działań, których celem jest identyfikacja mieszkańców z miejscem, w którym żyją,
 - h) prowadzenie działalności wydawniczej o charakterze promocyjnym i popularnonaukowym, edukacyjnym,
 - i) prowadzenie działalności edukacyjnej dla młodzieży i dorosłych,
 - j) udział i organizacja archeologicznych konferencji naukowych, imprez, targów, seminariów, prelekcji muzealnych, pokazów, wystaw, warsztatów dawnych rzemiosł tzw. archeologii żywej dla zorganizowanych grup oraz dla odbiorców indywidualnych, mających na celu promocję historii, dziedzictwa kulturowego, w tym środowiskowego,
 - k) obsługa turystyczna grup odwiedzających "Zagrodę Wandalską w Krainie Gotów",
 - l) doskonalenie swoich umiejętności w trakcie szkoleń i warsztatów rzemiosł organizowanych dla członków Stowarzyszenia,
 - m) aktywna współpraca z samorządami, ośrodkami naukowymi, placówkami muzealnymi i innymi organizacjami pozarządowymi.

Na terenie Gminy Werbkowice prowadzą swoją działalność koła gospodyń wiejskich. Działających jest 16 kół, koła prowadzą działalność kulturalną, kultywują tradycję regionu, rękodzieło, kulinaria, organizują kiermasze i wystawy.

8. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń

8.1 Analiza SWOT. Analiza szans i zagrożeń.

Analiza SWOT

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY WERBKOWICE NA LATA 2019-2022

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> • obszary atrakcyjne przyrodniczo oraz krajobrazowo, • niski stopień zanieczyszczenia środowiska, • występowanie obiektów zabytkowych o historycznych wartościach • bogactwo dziedzictwa archeologicznego, • dobre warunki do rozwoju turystyki krajoznawczej • posiadanie gminnej ewidencji zabytków, • posiadanie dokumentów planowania, planów odnowy poszczególnych miejscowości • działający Gminny Ośrodek Kultury w Werbkowicach • kultywowanie twórczości ludowej, • wzrastający poziom wiedzy i promowanie tradycji i regionalizmu • wspieranie przez władze lokalne działalności kół gospodyń wiejskich, stowarzyszeń, kształtowanie regionalnej tożsamości kulturowej, 	<ul style="list-style-type: none"> • niewystarczająca informacja na temat istniejących zabytków na terenie gminy, • brak wypracowanych programów opieki nad zabytkami z terenu gminy, • niewystarczająca promocja walorów kulturowych i wykorzystanie dóbr kultury dla rozwoju turystyki i agroturystyki, • duży koszt rewaloryzacji zabytków i brak środków na finansowania tego rodzaju zadań, • niska świadomość społeczna o prawnych zobowiązaniach właścicieli do należytego utrzymania obiektów zabytkowych, • brak wiedzy na temat źródeł i sposobów pozyskiwania środków na odnowę zabytków wśród właścicieli, • niska aktywność ludzi młodych w działaniach upowszechniających kulturę
SZANSE	ZAGROŻENIA
<ul style="list-style-type: none"> • uwzględnienie potrzeb ochrony zabytków w dokumentach strategicznych i programowych gminy, w planach odnowy miejscowości oraz w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, • wyznaczenie tras turystycznych i szlaków o miejsca i obiekty zabytkowe, • wzrost zainteresowania aktywnym wypoczynkiem i agroturystyką, • korzystne warunki dla rozwoju turystyki ze względu na walory przyrodnicze i zasób wartości 	<ul style="list-style-type: none"> • niski poziom świadomości społecznej odnośnie walorów obiektów zabytkowych i ich znaczenia dla rozwoju gminy, • niedostateczne środki publiczne na prace remontowo-konserwatorskie obiektów zabytkowych, • brak dotowania prac przy zabytkach znajdujących się w Gminnej Ewidencji Zabytków, • degradacja krajobrazu kulturowego poprzez wprowadzanie nowej zabudowy nie nawiązującej do tradycji regionu,

<p>dziedzictwa i krajobrazu kulturowego,</p> <ul style="list-style-type: none">• zachowanie czystego środowiska przyrodniczego oraz wartościowego krajobrazu kulturowego,• możliwość pozyskiwania środków finansowych na ochronę zabytków z różnych źródeł,• budzenie świadomości kulturowo-historycznej mieszkańców gminy (montaż tablic informacyjnych przy zabytkach)• rozwój inicjatyw lokalnych i organizacji pozarządowych w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego,• promocja walorów krajobrazu kulturowego gminy.	<ul style="list-style-type: none">• brak profesjonalnej i ciągłej informacji o zabytkach,• brak oznakowania obiektów zabytkowych• trudny dostęp do zewnętrznych źródeł finansowania opieki nad zabytkami a zwłaszcza duża konkurencja o uzyskanie środków• wzrost kosztów prac remontowo-konserwatorskich zabytków,• niewystarczające środki finansowe w budżecie gminy,• niewystarczająca edukacja młodzieży o dziedzictwie kulturowym regionu,• obciążenie gminy nowymi zadaniami bez zabezpieczenia środków finansowych
--	--

8.2. Priorytety w zakresie opieki nad zabytkami Gminy Werbkowice

Na podstawie analizy szans i zagrożeń występujących w otoczeniu oraz mocnych i słabych stron Gminy w odniesieniu do dziedzictwa kulturowego, określono następujące priorytety działań w zakresie opieki nad zabytkami.

1. Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego
2. Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego gminy, jako element rozwoju gospodarczo-społecznego gminy
3. Promocja i popularyzacja dziedzictwa kulturowego oraz edukacja służąca budowaniu tożsamości lokalnej.

8.3. Kierunki działań w zakresie opieki nad zabytkami

Opieka nad zabytkami stanowi jeden z obszarów działania dla władz lokalnych. Jako kierunki działań realizacji Programu opieki nad zabytkami Gminy Werbkowice w ramach przyjętych priorytetów uznano:

1. Prowadzenie Gminnej Ewidencji Zabytków.
 - prowadzenie monitoringu i weryfikacji oraz aktualizacji Gminnej Ewidencji Zabytków, uzupełnianie informacji w kartach adresowych zabytków,
 - współdziałanie z Wojewódzkim Konserwatorem Ochrony Zabytków,
 - dokumentowanie obiektów planowanych do rozbiórki wymaganymi kartami;
2. Specjalistyczne rozpoznanie badawcze poszczególnych obiektów, zespołów oraz obszarów zabytkowych związane z przygotowywanym lub realizowanym procesem inwestycyjnym:
 - wspieranie badań naukowych dotyczących obiektów zabytkowych oraz historii regionu, wspieranie badań archeologicznych na stanowiskach o dużych wartościach kulturowych.

3. Zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego:
 - aktualizacja planów odnowy miejscowości oraz miejscowych planów, szczególnie dla obszarów o dużym nasyceniu stanowiskami archeologicznymi,
 - dbałość o włączanie zagadnień ochrony zabytków przy opracowywaniu miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego,
 - konsekwentne egzekwowanie zapisów dotyczących działalności inwestycyjnej na obszarach objętych ochroną zaproponowaną w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy,
 - respektowanie zlokalizowanych stanowisk archeologicznych oraz stref ochrony archeologicznej przy sporządzaniu dokumentów planistycznych,
 - dbanie o efektowny wygląd i odpowiednią aranżację przestrzeni publicznej w otoczeniu obiektów zabytkowych
4. Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania:
 - podejmowanie starań o uzyskanie środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków,
 - rewaloryzacja obszarów i obiektów zabytkowych,
 - zabezpieczenie obiektów zabytkowych przed pożarem, zniszczeniem,
 - bieżąca opieka nad miejscami pamięci narodowej oraz cmentarzami wojennymi
 - przekazywanie właścicielom zabytków informacji o wszelkich możliwościach dofinansowania prac remontowo- konserwatorskich przy zabytkach,
 - doradztwo w przygotowaniu wniosków o dofinansowanie prac przy zabytku,
 - współpraca z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie zagrożeń dla dziedzictwa archeologicznego wynikających z działalności inwestycyjnej bądź osób dziko penetrujących stanowiska wykrywaczami metali.
5. Edukacja i upowszechnianie wiedzy o dziedzictwie kulturowym i przyrodniczym gminy oraz rozszerzenie systemu informacji turystycznej
 - organizacja zajęć dla dzieci i młodzieży na temat zabytków , ich roli oraz wartości z punktu widzenia historii i współczesności celem kształtowania regionalnej tożsamości kulturowej,
 - organizowanie i wspieranie realizacji konkursów, wystaw i innych działań edukacyjnych,
 - stworzenie elektronicznego systemu informacji dot. najważniejszych obiektów historycznych i przyrodniczych znajdujących się na terenie gminy,
 - udostępnienie informacji o zabytkach gminy w Internecie.
6. Promocja i popularyzacja dziedzictwa kulturowego.
 - aktualizacja internetowej bazy danych o obiektach posiadających wartość zabytkową znajdujących się na terenie gminy,
 - wspieranie działań instytucji kultury, organizacji pozarządowych i stowarzyszeń związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego,
 - współpraca z mediami lokalnymi w dziedzinie promocji walorów i zasobów dziedzictwa kulturowego,
 - wykorzystanie imprez masowych organizowanych w gminie oraz innych okazji budzących zainteresowanie mediów do promocji dziedzictwa kulturowego,
 - wydawanie i wspieranie publikacji: przewodników turystycznych, folderów, informatorów i innych wydawnictw na temat dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego gminy.

8.4 Instrumentarium realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami

W celu realizacji niniejszego programu opieki nad zabytkami gminy, wykorzystane zostaną następujące kategorie instrumentów:

1) instrumentów prawnych, dzięki którym realizacja zadań przez Wójta Gminy z zakresu dotyczącego ochrony dziedzictwa kulturowego odbywać się będzie w oparciu o przepisy:

- Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. z 2018 r., poz. 2067 z późn.zm)
- Ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t.j. Dz. U. z 2018, poz. 1945, z późn.zm.)
- Ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2018 r., poz. 1614 z późn.zm.)
- Ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (t. j. Dz. U. z 2018 poz. 2204 z późn.zm)
- Ustawy z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (t. j. Dz. U. z 2018 r., poz.1202)

2) instrumentów finansowych, dzięki którym realizacja zadań przez Wójta Gminy z zakresu dotyczącego ochrony dziedzictwa kulturowego odbywać się będzie poprzez:

- korzystanie z przepisów art. 12 ust.1 pkt 11 ustawy z dnia 15 listopada 1984 r. o podatku rolnym (Dz. U. 2017, poz. 1892) zwalniającej od podatku rolnego: grunty wpisane do rejestru zabytków, pod warunkiem ich zagospodarowania i utrzymania zgodnie z przepisami o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami,
- korzystanie z przepisów art. 7 ust.1 pkt 6 ustawy z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych (Dz. U. 2018, poz. 1445) zwalniającej z podatku od nieruchomości: budynki i grunty wpisane indywidualnie do rejestru zabytków, pod warunkiem ich utrzymania i konserwacji zgodnie z przepisami o ochronie zabytków, z wyjątkiem części zajętych na prowadzenie działalności gospodarczej, w oparciu o ustawę z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami,
- rozważenie wprowadzenia ulg podatkowych dla właścicieli obiektów znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków, warunkowane właściwym utrzymywaniem tych obiektów.
- finansowanie prac konserwatorskich i remontowych przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy,
- korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich
- rozważenie uchwalania możliwości dotowania z budżetu gminy realizacji prac remontowo-konserwatorskich dla właścicieli i posiadaczy obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków,
- kontynuacja przyznawania dotacji z budżetu gminy realizacji prac remontowych, konserwatorskich obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków.

3) instrumentów koordynacji, dzięki którym realizacja zadań przez Wójta Gminy z zakresu dotyczącego ochrony dziedzictwa kulturowego odbywać się będzie poprzez:

- realizację projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w wojewódzkich i powiatowych strategiach, planach odnowy miejscowości.;
- współpraca z organizacjami i związkami wyznaniowymi w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami;
- współpracę z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w odniesieniu do wszelkich działań podejmowanych przez gminę dotyczących zagadnień z zakresu szeroko rozumianego dziedzictwa kulturowego istniejącego na obszarze gminy.

4) instrumentów społecznych, dzięki którym realizacja zadań przez Wójta Gminy z zakresu dotyczącego ochrony dziedzictwa kulturowego odbywać się będzie poprzez:

- działania edukacyjne promocyjne
- współdziałanie z organizacjami społecznymi,
- wspieranie działalności kulturalnej propagującej tradycję i kulturę regionu,

5) instrumentów kontrolnych, dzięki którym realizacja zadań przez Wójta Gminy z zakresu dotyczącego ochrony dziedzictwa kulturowego odbywać się będzie poprzez:

- bieżącą aktualizację gminnej ewidencji zabytków
- monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego oraz stanu zachowania zabytków i dziedzictwa kulturowego.

9. ZASADY OCENY REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Wójt ma obowiązek sporządzania, co dwa lata sprawozdań z realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami i przedstawiania go do akceptacji przez Radę Gminy. Głównym odbiorcą programu jest społeczność lokalna, która bezpośrednio powinna odczuć efekty jego wdrażania. Dotyczy to nie tylko właścicieli i użytkowników obszarów i obiektów zabytkowych, ale również wszystkich mieszkańców. Program powinien służyć podejmowaniu planowych działań dotyczących: inicjowania, wspierania, koordynowania badań i prac z dziedziny ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego.

Wykonanie sprawozdania powinna poprzedzić ocena poziomu realizacji gminnego programu uwzględniająca:

- wykonanie zadań przyjętych do realizacji w okresie obowiązywania gminnego programu opieki nad zabytkami,
- efektywność ich wykonania. W celu efektywnego monitorowania przyjęto wskaźniki służące ocenie wdrażania Programu opieki nad zabytkami gminy :
- Liczba zweryfikowanych kart adresowych gminnej ewidencji zabytków.
- Liczba wykonanych kart ewidencyjnych dla obiektów planowanych do rozbiórki.
- Liczba wykonanych opracowań studialnych i dokumentacyjnych.
- Liczba obiektów poddanych odbudowie, rewaloryzacji lub konserwacji.
- Liczba obiektów, w których założono instalacje zabezpieczające przed pożarem i kradzieżą.
- Liczba zajęć, spotkań przeprowadzonych na temat zabytków.
- Liczba uczestników lub konkursów, wystaw i innych działań dotyczących dziedzictwa i tradycji.
- Liczba tablic i plansz informacyjnych dotyczących najważniejszych obiektów historycznych i przyrodniczych z terenu gminy.
- Liczba obiektów ujętych w internetowej bazie danych.
- Liczba audycji radiowo-telewizyjnych i materiałów prasowych popularyzujących dziedzictwo kulturowe gminy.
- Liczba imprez wykorzystanych do promocji dziedzictwa kulturowego.
- Liczba przewodników, folderów i innych wydawnictw na temat dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego gminy.

10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA REALIZACJI PROGRAMU

Zasady finansowania opieki nad zabytkami, zostały określone w art. 71 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. W zakresie sprawowania opieki nad zabytkami osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna posiadająca tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności użytkownia wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego albo stosunku zobowiązaniowego finansuje prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy tym zabytku.

Sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, do którego tytuł prawny posiada jednostka samorządu terytorialnego, jest zadaniem własnym tej jednostki.

Zgodnie z zapisem art. 73 osoba fizyczna, jednostka samorządu terytorialnego lub inna jednostka organizacyjna będąca posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru zabytków albo posiadająca taki zabytek w trwałym zarządzie może ubiegać się o dotacje celową z budżetu państwa na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku.

Właściciele zabytków nie wpisanych do rejestru mogą skorzystać z dotacji np. na remonty czy prace konserwatorskie w ramach funduszy lub programów związanych z obecną funkcją budynków i miejsc, realizując projekty bezpośrednio nie związane z ochroną zabytków. Dotyczy to głównie placówek oświatowych (szkoły) lub związanych z turystyką i ulokowanych w obiektach zabytkowych. Środki przeznaczone na ochronę zabytków pochodzić mogą z budżetów jednostek samorządów terytorialnych, środków prywatnych, budżetu państwa lub funduszy europejskich.

O dofinansowanie prac obiektów zabytkowych położonych na terenie gminy można ubiegać się z następujących źródeł:

1. Źródła krajowe:

- Program Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego: Dziedzictwo kulturowe –Ochrona Zabytków ((Informacja dostępna jest na stronie internetowej: www.mkidn.gov.pl),
- Program Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego: Dziedzictwo kulturowe –Wspieranie działań muzealnych (Informacja dostępna jest na stronie internetowej www.mkidn.gov.pl),
- Program Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego: Dziedzictwo kulturowe – Kultura ludowa i tradycja (Informacja dostępna jest na stronie internetowej: www.mkidn.gov.pl)
- Program Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego: Dziedzictwo kulturowe – Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą (Informacja dostępna jest na stronie internetowej: www.mkidn.gov.pl)
- Program Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego: Dziedzictwo kulturowe – Ochrona zabytków archeologicznych (Informacja dostępna jest na stronie internetowej: www.mkidn.gov.pl)
- Program Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego: Dziedzictwo kulturowe – Miejsca Pamięci Narodowej (Informacja dostępna jest na stronie internetowej: www.mkidn.gov.pl)
- Program Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego: groby i cmentarze wojenne (Informacja dostępna jest na stronie internetowej: www.mkidn.gov.pl)
- Dotacje Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (Informacja dostępna jest na stronie internetowej: www.wkz.pl)

- Dotacje Starostwa Powiatowego w Hrubieszowie.

Źródła zagraniczne:

- Program Kreatywna Europa to unijny program zaplanowany na lata 2014-2020, oferujący finansowe wsparcie dla sektorów kultury, audiowizualnego i kreatywnych. W ciągu 7 lat program przeznaczy 1,46 mld euro na realizację europejskich projektów. Głównymi celami programu są promocja europejskiej różnorodności kulturowej i dziedzictwa, budowanie kompetencji profesjonalistów, rozwój publiczności dla odbioru europejskich dzieł m. in. poprzez zwiększanie dostępu do kultury i utworów audiowizualnych.
- III oś Priorytetowa Ochrona dziedzictwa kulturowego i rozwój zasobów kultury Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko 2014-2020 ma na celu ochronę i rozwój dziedzictwa kulturowego, zarówno materialnego, jak i niematerialnego, a także rozwój zasobów kultury. W ramach Priorytetu VIII można realizować projekty przede wszystkim z zakresu zachowania dziedzictwa kulturowego: renowacji zabytków wraz z otoczeniem, konserwacji zabytków ruchomych, zabytkowych parków i ogrodów. Ponadto, dofinansowanie mogą uzyskać projekty mające na celu przebudowę czy rozbudowę instytucji kultury oraz szkół i uczelni artystycznych z przeznaczeniem ich na cele kulturalne.
- Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego (Informacja dostępna jest na stronie internetowej: <http://www.funduszeuropejskie.gov.pl>)
- Program Europa dla obywateli to program Unii Europejskiej wspierający aktywne obywatelstwo europejskie. Ponadto w ramach tego projektu m.in. wspierane są projekty promujące rolę europejskiego dziedzictwa kulturowego jako kluczowego składnika różnorodności kulturowej, dialogu międzykulturowego oraz lokalnego dziedzictwa – w powiązaniu z pamięcią europejską.

Źródła poza unijne:

- **Norweski Mechanizm Finansowy w ramach Programu „ROZWÓJ LOKALNY” finansowanego ze środków Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego i Norweskiego Mechanizmu Finansowego 2014 – 2021**

11. REALIZACJA I FINANSOWANIE PRZEZ GMINĘ ZADAŃ Z ZAKRESU OCHRONY ZABYTKÓW

Na prace z zakresu ochrony zabytków mogą zostać udzielone dotacje z budżetu gminy na finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich oraz robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, położonych w granicach administracyjnych gminy Werbkowice, dostępnych publicznie, posiadających istotne znaczenie historyczne, artystyczne lub kulturowe i znajdujących się w stanie technicznym wymagającym poprawy. Warunki uzyskania dofinansowania określa Uchwała Nr XXXV/216/2013 Rady Gminy Werbkowice z dnia 30 lipca 2013 r. w sprawie zasad udzielenia dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków.

Uprawnionymi do ubiegania się o dotacje są wszystkie podmioty, posiadające tytuł prawny do zabytku.

Z budżetu Gminy Werbkowice mogą być udzielane dotacje celowe na dofinansowanie prac lub robót przy zabytkach nieruchomości, jeżeli zabytek ten spełnia następujące kryteria:

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY WERBKOWICE NA LATA 2019-2022

- zabytek znajduje się na terenie gminy,
- jest wpisany do rejestru zabytków,

Dotacja z budżetu Gminy może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

W przypadku zdarzeń losowych (np. pożar, huragan) gdy sytuacja wymaga niezwłocznego podjęcia prac lub robót budowlanych przy zabytku, dotacja może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót budowlanych.

W przypadku gdy beneficjent na prace lub roboty budowlane przy zabytku otrzymuje również inne środki publiczne, kwota dotacji przyznanej z budżetu Gminy wraz z kwotami przyznanych na ten cel innych środków publicznych nie może przekraczać 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót. Wysokość środków na dotacje w budżecie Gminy, ustalana jest corocznie. Środki w budżecie rocznym zabezpieczone są na podstawie złożonych wniosków do dnia 30 września poprzedzający rok finansowania.

Załącznik Nr 1

Stanowiska archeologiczne znajdujące się w Gminnej Ewidencji Zabytków gmin Werbkowice

WYKAZ STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH

OBSZAR AZP NR 87-92

Lp. Miejscowość
i nr stanowiska w miejscowości

Nr stanowiska
na obszarze

1. Zaborce st. 5	11
2. Peresołowice st. 2	13
3. Peresołowice st. 3	14
4. Peresołowice st. 4	15
5. Peresołowice st. 5	16
6. Peresołowice st. 6	17
7. Peresołowice st. 7	18
8. Peresołowice st. 8	19
9. Peresołowice st. 9	20
10. Peresołowice st. 10	21
11. Peresołowice st. 11	22
12. Peresołowice st. 12	23
13. Peresołowice st. 13	24
14. Peresołowice st. 14	25
15. Peresołowice st. 15	26
16. Peresołowice st. 16	27
17. Peresołowice st. 17	28
18. Peresołowice st. 18	29
19. Wilków st. 3	30
20. Wilków st. 4	31
21. Wilków st. 5	32
22. Dobromierzyce st. 1	33
23. Dobromierzyce st. 2	34
24. Dobromierzyce st. 3	35
25. Dobromierzyce st. 4	36
26. Dobromierzyce st. 5	37
27. Dobromierzyce st. 6	38
28. Dobromierzyce st. 7	39
29. Dobromierzyce st. 8	40
30. Dobromierzyce st. 9	41
31. Dobromierzyce st. 10	42
32. Wilków st. 6	46
33. Wilków st. 7	47
34. Wilków st. 8	48
35. Wilków st. 9	49

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY WERBKOWICE NA LATA 2019-2022

36. Podhorce st. 3	80
37. Podhorce st. 4	81
38. Podhorce st. 5	82
39. Podhorce st. 6	83

OBSZAR AZP NR 87-93

Lp.	Miejscowość i nr stanowiska w miejscowości	Nr stanowiska na obszarze
1.	Gozdów st. 1	1
2.	Gozdów st. 2	2
3.	Podhorce st. 2	5
4.	Alojzów st. 1	8
5.	Alojzów st. 2	9
6.	Alojzów st. 3	10
7.	Alojzów st. 4	11
8.	Alojzów st. 5	12
9.	Alojzów st. 6	13
10.	Alojzów st. 7	14
11.	Alojzów st. 8	15
12.	Brodzica st. 1	16
13.	Brodzica st. 2	17
14.	Brodzica st. 3	18
15.	Brodzica st. 4	19
16.	Brodzica st. 5	20
17.	Brodzica st. 6	21
18.	Brodzica st. 7	22
19.	Brodzica st. 8	23
20.	Brodzica st. 9	24
21.	Brodzica st. 10	25
22.	Brodzica st. 11	26
23.	Brodzica st. 12	27
24.	Brodzica st. 13	28
25.	Brodzica st. 14	29
26.	Brodzica st. 15	30
27.	Brodzica st. 16	31
28.	Brodzica st. 17	32
29.	Brodzica st. 18	33
30.	Brodzica st. 19	34
31.	Brodzica st. 20	35

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY WERBKOWICE NA LATA 2019-2022

32. Brodzica st. 21	36
33. Brodzica st. 22	37
34. Brodzica st. 23	38
35. Brodzica st. 24	39
36. Brodzica st. 25	40
37. Brodzica st. 26	41
38. Brodzica st. 27	42
39. Brodzica st. 28	43
40. Brodzica st. 29	44
41. Brodzica st. 30	45
42. Gozdów st. 3	46
43. Gozdów st. 4	47
44. Gozdów st. 5	48
45. Gozdów st. 6	49
46. Gozdów st. 7	50
47. Gozdów st. 8	51
48. Gozdów st. 9	52
49. Gozdów st. 10	53
50. Gozdów st. 11	54
51. Gozdów st. 12	55
52. Gozdów st. 13	56
53. Gozdów st. 14	57
54. Gozdów st. 15	58
55. Gozdów st. 16	59
56. Gozdów st. 17	60
57. Gozdów st. 18	61
58. Gozdów st. 19	62
59. Gozdów st. 20	63
60. Gozdów st. 21	64
61. Gozdów st. 22	65
62. Gozdów st. 23	66
63. Gozdów st. 24	67
64. Gozdów st. 25	68
65. Wolica st. 7	69
66. Oborowiec st. 43	70
67. Oborowiec st. 44	71
68. Oborowiec st. 45	72
69. Oborowiec st. 46	73
70. Oborowiec st. 47	74
71. Podhorce st. 3	75
72. Podhorce st. 4	76
73. Podhorce st. 5	77
74. Podhorce st. 6	78
75. Podhorce st. 7	79
76. Podhorce st. 8	80

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY WERBKOWICE NA LATA 2019-2022

77. Podhorce st. 9	81
78. Podhorce st. 10	82
79. Podhorce st. 11	83
80. Podhorce st. 12	84
81. Podhorce st. 13	85
82. Podhorce st. 14	86
83. Podhorce st. 15	87
84. Podhorce st. 16	88
85. Podhorce st. 17	89
86. Podhorce st. 18	90
87. Podhorce st. 19	91
88. Podhorce st. 20	92
89. Podhorce st. 21	93
90. Podhorce st. 22	94
91. Podhorce st. 23	95
92. Podhorce st. 24	96
93. Podhorce st. 25	97
94. Podhorce st. 26	98
95. Podhorce st. 27	99
96. Podhorce st. 28	100
97. Podhorce st. 29	101
98. Podhorce st. 30	102
99. Podhorce st. 31	103
100. Podhorce st. 32	104
101. Podhorce st. 33	105
102. Podhorce st. 34	106
103. Podhorce st. 35	107
104. Podhorce st. 36	108
105. Podhorce st. 37	109
106. Podhorce st. 38	110
107. Podhorce st. 39	111
108. Podhorce st. 40	112
109. Podhorce st. 41	113
110. Podhorce st. 42	114
111. Podhorce st. 43	115
112. Podhorce st. 44	116
113. Podhorce st. 45	117
114. Podhorce st. 46	118
115. Podhorce st. 47	119
116. Podhorce st. 48	120
117. Podhorce st. 49	121
118. Podhorce st. 50	122
119. Podhorce st. 51	123
120. Podhorce st. 52	124
121. Podhorce st. 53	125

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY WERBKOWICE NA LATA 2019-2022

122. Podhorce st. 54	126
123. Podhorce st. 55	127
124. Podhorce st. 56	128
125. Podhorce st. 57	129
126. Gozdów Kolonia st. 1	130
127. Werbkowice st. 29	132
128. Werbkowice st. 30	133
129. Werbkowice st. 31	134
130. Werbkowice st. 32	135
131. Werbkowice st. 33	136
132. Alojzów st. 9	137
133. Wilków st. 10	138
134. Wilków st. 11	139
135. Wilków st. 12	140
136. Wilków st. 13	141
137. Wilków st. 14	142
138. Wilków st. 15	143
139. Wilków st. 16	144
140. Wilków st. 17	145
141. Wilków st. 18	146
142. Wilków st. 19	147
143. Wilków st. 20	148
144. Wilków st. 21	149
145. Wilków st. 22	150
146. Wilków st. 23	151
147. Wilków st. 24	152
148. Wilków st. 25	153
149. Wilków st. 26	154
150. Wilków st. 27	155
151. Wilków st. 28	156
152. Wilków st. 29	157
153. Wilków st. 30	158

OBSZAR AZP NR 88-92

Lp. Miejscowość i nr stanowiska w miejscowości	Nr stanowiska na obszarze
1. Werbkowice Kotorów st. 1	1
2. Kotorów st. 23	2
3. Krynki st. 1	3
4. Hostynne st. 1	4
5. Hostynne st. 2	5
6. Dobromierzyce st. 11	7
7. Dobromierzyce st. 12	8

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY WERBKOWICE NA LATA 2019-2022

8. Dobromierzyce st. 13	9
9. Dobromierzyce st. 14	10
10. Hostynne Kolonia st. 1	11
11. Hostynne st. 3	12
12. Hostynne st. 4	13
13. Dobromierzyce st. 15	19
14. Hostynne Kolonia st. 2	20
15. Hostynne st. 5	21
16. Hostynne st. 6	22
17. Hostynne st. 7	23
18. Hostynne st. 8	24
19. Hostynne st. 9	25
20. Hostynne st. 10	26
21. Hostynne st. 11	27
22. Hostynne st. 12	28
23. Konopne st. 18	29
24. Hostynne st. 13	30
25. Hostynne st. 14	31
26. Hostynne st. 15	32
27. Hostynne st. 16	33
28. Łotów st. 17	34
29. Łotów st. 1	37
30. Łotów st. 2	38
31. Łotów st. 3	39
32. Łotów st. 4	40
33. Łotów st. 5	41
34. Łotów st. 6	42
35. Łotów st. 7	43
36. Łotów st. 8	44
37. Łotów st. 9	45
38. Łotów st. 10	46
39. Łotów st. 11	47
40. Konopne st. 1	52
41. Konopne st. 2	53
42. Konopne st. 3	54
43. Konopne st. 4	55
44. Konopne st. 5	56
45. Konopne st. 6	57
46. Konopne st. 7	58
47. Konopne st. 8	59
48. Kotorów st. 5	60
49. Malice st. 30	61
50. Malice st. 31	62
51. Konopne st. 11	63
52. Hostynne Kolonia st. 3	67

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY WERBKOWICE NA LATA 2019-2022

53. Hostynne Kolonia st. 4	68
54. Hostynne Kolonia st. 5	69
55. Hostynne Kolonia st. 6	70
56. Hostynne Kolonia st. 7	71
57. Hostynne Kolonia st. 8	72
58. Hostynne Kolonia st. 9	73
59. Hostynne Kolonia st. 10	74
60. Hostynne Kolonia st. 11	75
61. Hostynne Kolonia st. 12	76
62. Hostynne Kolonia st. 13	77
63. Hostynne Kolonia st. 14	78
64. Łotów st. 12	79
65. Łotów st. 13	80
66. Łotów st. 14	81
67. Łotów st. 15	82
68. Łotów st. 16	83
69. Konopne st. 9	84
70. Konopne st. 10	85
71. Konopne st. 12	86
72. Konopne st. 13	87
73. Konopne st. 14	88
74. Konopne st. 15	89
75. Konopne st. 16	90
76. Konopne st. 17	91
77. Kotorów st. 6	92
78. Kotorów st. 7	93
79. Kotorów st. 8	94
80. Kotorów st. 9	95
81. Kotorów st. 10	96
82. Kotorów st. 11	97
83. Kotorów st. 12	98
84. Kotorów st. 13	99
85. Kotorów st. 14	100
86. Kotorów st. 15	101
87. Kotorów st. 16	102
88. Kotorów st. 17	103
89. Kotorów st. 18	104
90. Kotorów st. 19	105
91. Kotorów st. 20	106
92. Kotorów st. 21	107
93. Kotorów st. 22	108

OBSZAR AZP NR 88-93

Lp. Miejscowość i nr stanowiska w miejscowości	Nr stanowiska na obszarze
1. Werbkowice st. 2	1
2. Werbkowice st. 10	9
3. Terebiniec st. 1	14
4. Terebiniec st. 2	15
5. Łysa Góra st. 1	18
6. Łysa Góra st. 5	28
7. Łysa Góra st. 6	29
8. Łysa Góra st. 7	30
9. Łysa Góra st. 8	31
10. Łysa Góra st. 9	32
11. Łysa Góra st. 10	33
12. Łysa Góra st. 11	34
13. Łysa Góra st. 12	35
14. Łysa Góra st. 13	36
15. Łysa Góra st. 14	37
16. Łysa Góra st. 15	38
17. Łysa Góra st. 16	39
18. Łysa Góra st. 17	40
19. Malice st. 11	41
20. Malice st. 12	42
21. Malice st. 13	43
22. Malice st. 14	44
23. Malice st. 15	45
24. Malice st. 16	46
25. Malice st. 17	47
26. Terebiń st. 25	48
27. Terebiń st. 26	49
28. Terebiń st. 27	50
29. Terebiń st. 28	51
30. Terebiń st. 29	52
31. Terebiń st. 30	53
32. Terebiń st. 31	54
33. Terebiń st. 32	55
34. Terebiń st. 33	56
35. Terebiń st. 34	57
36. Terebiń st. 35	58
37. Terebiń st. 36	59
38. Terebiń st. 37	60
39. Terebiń st. 38	61

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY WERBKOWICE NA LATA 2019-2022

40. Terebiń st. 39	62
41. Terebiń st. 40	63
42. Terebiń st. 41	64
43. Terebiń st. 42	65
44. Terebiń st. 43	66
45. Terebiń st. 44	67
46. Terebiń st. 45	68
47. Terebiń st. 46	69
48. Terebiń st. 47	70
49. Terebiń st. 48	71
50. Terebiń st. 49	72
51. Terebiń st. 50	73
52. Terebiń st. 51	74
53. Terebiń st. 52	75
54. Terebiń st. 53	76
55. Terebiń st. 54	77
56. Metelin st. 9	78
57. Metelin st. 10	79
58. Metelin st. 11	80
59. Metelin st. 12	81
60. Metelin st. 13	82
61. Metelin st. 14	83
62. Gozdów st. 26	84
63. Terebiniec st. 5	85
64. Terebiniec st. 6	86
65. Terebiniec st. 7	87
66. Terebiniec st. 8	88
67. Terebiniec st. 9	89
68. Terebiniec st. 10	90
69. Terebiniec st. 11	91
70. Terebiniec st. 12	92
71. Terebiniec st. 13	93
72. Terebiniec st. 14	94
73. Terebiniec st. 15	95
74. Terebiniec st. 16	96
75. Terebiniec st. 17	97
76. Terebiniec st. 18	98
77. Terebiniec st. 19	99
78. Terebiniec st. 20	100
79. Terebiniec st. 21	101
80. Terebiniec st. 22	102
81. Terebiniec st. 23	103
82. Terebiniec st. 24	104
83. Terebiniec st. 25	105
84. Terebiniec st. 26	106

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY WERBKOWICE NA LATA 2019-2022

85. Terebiniec st. 27	107
86. Terebiniec st. 28	108
87. Terebiniec st. 29	109
88. Terebiniec st. 30	110
89. Terebiniec st. 31	111
90. Terebiniec st. 32	112
91. Terebiniec st. 33	113
92. Terebiniec st. 34	114
93. Strzyżowiec st. 1	115
94. Strzyżowiec st. 2	116
95. Strzyżowiec st. 3	117
96. Strzyżowiec st. 4	118
97. Strzyżowiec st. 5	119
98. Strzyżowiec st. 6	120
99. Strzyżowiec st. 7	121
100. Strzyżowiec st. 8	122
101. Strzyżowiec st. 9	123
102. Strzyżowiec st. 10	124
103. Strzyżowiec st. 11	125
104. Strzyżowiec st. 12	126
105. Werbkowice st. 11	127
106. Werbkowice st. 12	128
107. Werbkowice st. 13	129
108. Werbkowice st. 14	130
109. Werbkowice st. 15	131
110. Werbkowice st. 16	132
111. Werbkowice st. 17	133
112. Werbkowice st. 18	134
113. Werbkowice st. 19	135
114. Werbkowice st. 20	136
115. Werbkowice st. 21	137
116. Werbkowice st. 22	138
117. Werbkowice st. 23	139
118. Werbkowice st. 24	140
119. Werbkowice st. 25	141
120. Werbkowice st. 26	142
121. Werbkowice st. 27	143
122. Werbkowice st. 28	144
123. Alojzów st. 9	145
124. Terebiń st. 70	146

OBSZAR AZP NR 88-94

Lp. Miejscowość i nr stanowiska w miejscowości	Nr stanowiska na obszarze
1. Terebiń st. 11	102
2. Terebiń st. 19	106
3. Terebiń st. 20	107

OBSZAR AZP NR 89-91

Lp. Miejscowość i nr stanowiska w miejscowości	Nr stanowiska na obszarze
1. Honiatycze Kolonia st. 2	181
2. Honiatycze Kolonia st. 3	182
3. Honiatycze Kolonia st. 4	183
4. Honiatycze Kolonia st. 5	184
5. Honiatycze Kolonia st. 6	185
6. Honiatycze Kolonia st. 7	186
7. Honiatycze Kolonia st. 8	187
8. Honiatycze st. 11	188
9. Honiatycze st. 12	189

OBSZAR AZP NR 89-92

Lp. Miejscowość i nr stanowiska w miejscowości	Nr stanowiska na obszarze
1. Wronowice st. 4	5
2. Turkowice st. 14	16
3. Honiatycze st. 1	18
4. Honiatycze st. 2	19
5. Honiatycze st. 3	20
6. Honiatycze st. 4	21
7. Honiatycze st. 5	22
8. Honiatycze st. 6	23
9. Honiatycze st. 7	24
10. Honiatycze st. 8	25
11. Honiatycze st. 9	26

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY WERBKOWICE NA LATA 2019-2022

12. Honiatycze st. 10	27
13. Honiatyczki st. 3	28
14. Honiatyczki st. 4	29
15. Honiatyczki st. 5	30
16. Honiatyczki st. 6	31
17. Honiatyczki st. 7	32
18. Honiatyczki st. 8	33
19. Honiatyczki st. 9	34
20. Honiatyczki st. 10	35
21. Honiatyczki st. 11	36
22. Honiatyczki st. 12	37
23. Honiatyczki st. 13	38
24. Honiatyczki st. 14	39
25. Honiatyczki st. 15	40
26. Honiatyczki st. 16	41
27. Honiatyczki st. 17	42
28. Honiatyczki st. 18	43
29. Honiatyczki st. 19	44
30. Honiatyczki st. 20	45
31. Honiatyczki st. 21	46
32. Honiatyczki st. 22	47
33. Honiatyczki st. 23	48
34. Honiatycze Kolonia st. 1	49
35. Malice st. 2	53
36. Malice st. 3	54
37. Malice st. 4	55
38. Kotorów st. 2	56
39. Kotorów st. 3	57
40. Kotorów st. 4	58
41. Wronowice st. 6	59
42. Wronowice st. 7	60
43. Wronowice st. 8	61
44. Wronowice st. 9	62
45. Wronowice st. 10	63
46. Wronowice st. 11	64
47. Wronowice st. 12	65
48. Wronowice st. 13	66
49. Wronowice st. 14	67
50. Wronowice st. 15	68
51. Wronowice st. 16	69
52. Wronowice st. 17	70
53. Wronowice st. 18	71
54. Wronowice st. 19	72
55. Wronowice st. 20	73
56. Wronowice st. 21	74

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY WERBKOWICE NA LATA 2019-2022

57. Wronowice st. 22	75
58. Wronowice st. 23	76
59. Wronowice st. 24	77
60. Wronowice st. 25	78
61. Turkowice st. 15	94
62. Turkowice st. 16	95
63. Turkowice st. 17	96
64. Wronowice st. 46	117
65. Wronowice st. 47	123
66. Wronowice st. 48	124
67. Wronowice st. 49	125
68. Wronowice st. 50	126
69. Wronowice st. 51	127
70. Wronowice st. 52	128
71. Wronowice st. 53	129
72. Wronowice st. 54	130
73. Wronowice st. 55	131
74. Wronowice st. 56	132
75. Wronowice st. 57	133
76. Wronowice st. 58	134
77. Wronowice st. 59	135
78. Wronowice st. 60	136
79. Wronowice st. 61	137
80. Wronowice st. 62	138
81. Wronowice st. 63	139
82. Wronowice st. 64	140
83. Wronowice st. 65	141
84. Wronowice st. 66	142
85. Wronowice st. 67	154
86. Wronowice st. 68	155
87. Wronowice st. 69	156
88. Wronowice st. 70	157
89. Wronowice st. 71	166
90. Wronowice st. 72	167
91. Turkowice st. 25	143
92. Turkowice st. 26	144
93. Turkowice st. 27	145
94. Turkowice st. 28	146
95. Turkowice st. 29	147
96. Turkowice st. 30	148
97. Turkowice st. 31	149
98. Turkowice st. 32	150
99. Turkowice st. 33	151
100. Turkowice st. 34	152
101. Turkowice st. 35	153

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY WERBKOWICE NA LATA 2019-2022

102. Turkowice st. 36	154
103. Turkowice st. 37	155

OBSZAR AZP NR 89-93

Lp. Miejscowość i nr stanowiska w miejscowości	Nr stanowiska na obszarze
1. Sahryń st. 1	1
2. Sahryń st. 12	21
3. Sahryń st. 13	22
4. Sahryń st. 14	23
5. Zagajnik st. 1	24
6. Zagajnik st. 2	25
7. Sahryń st. 15	35
8. Sahryń st. 16	36
9. Sahryń st. 17	37
10. Sahryń st.18	38
11. Sahryń st. 18	39
12. Sahryń st. 19	40
13. Sahryń st. 20	41
14. Sahryń st. 21	42
15. Sahryń st. 22	43
16. Sahryń st. 23	44
17. Sahryń st. 24	45
18. Sahryń st.25	46
19. Sahryń st. 26	47
20. Sahryń st. 27	48
21. Sahryń st. 28	49
22. Sahryń st. 29	50
23. Sahryń st. 30	51
24. Sahryń st. 31	52
25. Sahryń st. 32	53
26. Sahryń st. 33	54
27. Sahryń st. 34	63
28. Sahryń st. 35	64
29. Sahryń st. 36	65
30. Sahryń st. 37	66
31. Terebiń st. 55	67
32. Terebiń st. 56	68
33. Terebiń st. 57	69
34. Terebiń st. 58	70

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY WERBKOWICE NA LATA 2019-2022

35. Terebiń st. 59	71
36. Terebiń st. 60	72
37. Terebiń st. 61	73
38. Terebiń st. 62	74
39. Terebin st. 63	75
40. Sahryń st. 38	76
41. Sahryń st. 39	77
42. Sahryń st. 40	78
43. Sahryń st. 41	79
44. Sahryń Górny Kolonia st. 3	80
45. Sahryń Górny Kolonia st. 4	81
46. Sahryń Górny Kolonia st. 5	82
47. Sahryń Górny Kolonia st. 6	83
48. Wronowice st. 6	84
49. Turkowice st. 18	85
50. Turkowice st. 19	86
51. Turkowice st. 20	87
52. Turkowice st. 21	88
53. Turkowice st. 22	89
54. Turkowice st. 23	90
55. Sahryń Górny Kolonia st. 7	91
56. Sahryń Górny Kolonia st. 8	92
57. Turkowice st. 24	93
58. Sahryń st. 43	94
59. Sahryń st. 44	95
60. Sahryń Górny Kolonia st. 9	96
61. Sahryń Górny Kolonia st. 10	97
62. Sahryń Górny Kolonia st. 11	98
63. Sahryń Górny Kolonia st. 12	99
64. Wronowice st. 27	100
65. Wronowice st. 28	101
66. Wronowice st. 29	102
67. Wronowice st. 30	103
68. Wronowice st. 31	104
69. Wronowice st. 32	105
70. Wronowice st. 33	106
71. Wronowice st. 34	107
72. Sahryń Górny Kolonia st. 13	108
73. Sahryń Górny Kolonia st. 14	109
74. Sahryń Górny Kolonia st. 15	110
75. Sahryń Górny Kolonia st. 16	111
76. Sahryń Górny Kolonia st. 17	112
77. Sahryń Górny Kolonia st. 18	113
78. Sahryń Górny Kolonia st. 19	114
79. Sahryń Górny Kolonia st. 20	115

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY WERBKOWICE NA LATA 2019-2022

80. Terebiń st. 64	116
81. Łysa Góra st. 20	117
82. Łysa Góra st. 21	118
83. Łysa Góra st. 22	119
84. Łysa Góra st.23	120
85. Malice st. 18	121
86. Malice st. 19	122
87. Malice st. 20	123
88. Malice st. 21	124
89. Malice st. 22	125
90. Malice st. 23	126
91. Malice st. 24	127
92. Malice st. 25	128
93. Malice st. 26	129
94. Malice st. 27	130
95. Malice st. 28	131
96. Terebiń st. 65	132
97. Malice st. 29	133
98. Terebiń st. 66	134
99. Terebiń st. 67	135
100. Terebiń st. 68	136
101. Sahryń Górny Kolonia st. 21	137
102. Sahryń Górny Kolonia st. 22	138
103. Sahryń Górny Kolonia st. 23	139
104. Wronowice st. 35	140
105. Wronowice st. 36	141
106. Wronowice st. 37	142
107. Wronowice st. 38	143
108. Wronowice st. 39	144
109. Wronowice st. 40	145
110. Wronowice st. 41	146
111. Wronowice st. 42	147
112. Wronowice st. 43	148
113. Wronowice st. 44	149
114. Wronowice st. 45	150
115. Sahryń Górny Kolonia st. 24	151
116. Sahryń Górny Kolonia st. 25	152
117. Łysa Góra st. 24	153
118. Łysa Góra st.25	154
119. Terebiń st. 69	155

OBSZAR AZP NR 89-94

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY WERBKOWICE NA LATA 2019-2022

Lp. Miejscowość i nr stanowiska w miejscowości	Nr stanowiska na obszarze
1. Dąbrowa Kolonia st. 19	36
2. Terebiń st. 20	37

OBSZAR AZP NR 90-92

Lp. Miejscowość i nr stanowiska w miejscowości	Nr stanowiska na obszarze
1. Wronowice st. 1	36
2. Turkowice st. 3	37
3. Turkowice st. 4	12
4. Turkowice st. 5	15
5. Turkowice st. 57	16
6. Turkowice st. 58	17
7. Turkowice st. 59	28
8. Turkowice st. 38	29
9. Turkowice st. 39	50
10. Turkowice st. 40	127
11. Turkowice st. 41	128
12. Turkowice st. 42	129
13. Turkowice st. 43	130
14. Turkowice st. 44	131
15. Turkowice st. 45	132
16. Turkowice st. 46	133
17. Turkowice st. 47	134
18. Turkowice st. 48	135
19. Turkowice st. 49	136
20. Turkowice st. 50	137
21. Turkowice st. 51	153
22. Turkowice st. 52	154
23. Turkowice st. 53	155
24. Turkowice st. 54	156
25. Turkowice st. 55	157
26. Turkowice st. 56	158
27. Wronowice st. 73	159

OBSZAR AZP NR 90-93

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY WERBKOWICE NA LATA 2019-2022

Lp.	Miejscowość i nr stanowiska w miejscowości	Nr stanowiska na obszarze
1.	Adelina st. 1	4
2.	Adelina st. 2	5
3.	Adelina st. 3	6
4.	Adelina st. 4	7
5.	Adelina st. 5	8
6.	Adelina st. 6	9
7.	Adelina st. 7	10
8.	Adelina st. 8	11
9.	Adelina st. 9	12
10.	Adelina st. 10	13
11.	Adelina st. 11	14
12.	Adelina st. 12	15
13.	Turkowice Kolonia st. 7	16
14.	Turkowice Kolonia st. 8	17
15.	Turkowice Kolonia st. 9	18
16.	Turkowice Kolonia st. 10	19
17.	Turkowice Kolonia st. 11	20
18.	Turkowice Kolonia st. 12	21
19.	Turkowice Kolonia st. 13	22
20.	Turkowice Kolonia st. 14	23
21.	Turkowice Kolonia st. 15	24

12. BIBLIOGRAFIA

1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 1997 r. nr 78 poz. 483, ze zm.);
2. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2018 poz. 2068 ze zm.);
3. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. 2018 poz. 1445, ze zm.)
4. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r.- Prawo budowlane (Dz. U. 2018, poz. 1202 ze zm.);
5. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r.- Prawo ochrony środowiska (Dz. U. 2018 poz. 799 ze zm.);
6. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. 2018 r. poz. 1614 ze zm.);
7. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. 2018 poz. 2204 ze zm.);
8. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. 2011 nr 113, poz. 661);
9. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 6 czerwca 2005 r. w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (t. j. Dz. U. z 2014 r. poz. 399);
10. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014-2017
11. E. Niedzwiedz, J. Niedzwiedz, J. Siudak „Dzieje miejscowości gminy Werbkowice powiat hrubieszowski”.

13. DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA

Werbkowice Figurka NMP

Cmentarz z 1920 z pomnikiem m. Hostynne

Kaplica Grobowa Lubowieckiej w Malicach

Kolej wąskotorowa

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY WERBKOWICE NA LATA 2019-2022

Turkowice Zespół Monastyru Prawosławnego

Zespół Monastyru Prawosławnego

Werbkowice Zespół Pałacowy

Werbkowice Zespół Pałacowy

Kościół w Terebiniu

Figura św. Jana Nepomucena Terebiniec

Stacja Dworcowa Werbkowice

Kaplica Grobowa w Malicach